

192,
3,
NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK.

SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK

III.

AZ ERDÉLYI-SZÁSZ REGÉNYIRODALOM
A XIX. SZÁZAD KÖZEPÉN.

IRTA

DR. HAJEK EGON.

BUDAPEST.

PFEIFER FERDINÁND KÖNYVKERESKEDÉSE.

1913.

Ára 2 K. 50 f.

817831

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK.

SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK.

III.

AZ ERDÉLYI-SZÁSZ REGÉNYIRODALOM
A XIX. SZÁZAD KÖZEPÉN.

IRTA

Dr. HAJEK EGON.

BUDAPEST.

PFEIFER FERDINÁND KÖNYVKERESKEDÉSE.

1913.

168119

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK
SÖRKEZLET: FÉNY ORSZOG, UJLETY JAKAB SCHMIDT HENRIK

III

AZ ERDÉLYI-SZÁZS REGÉNYIRODALOM
A XIX. SZÁZAD KÖZPÉN.

MAGYARAKADEMIA
KÖNYVTÁRA

BUDAPEST
BENTON TERHÁZND KÖNYVRESEKESÉSE
1877

BEVEZETÉS.

Német philológiánk egyik sajátos feladata véleményem szerint az, hogy a hazai németség irodalmi termékeit tudományosan feldolgozza s azok értékét és helyét az irodalom egészében megállapítsa. Az erdélyi-szász irodalom még nem régóta tudományos vizsgálat tárgya, amennyiben a néhány idevágó munka csak egyes írókkal foglalkozott és nem volt kellő tekintettel az általános viszonyokra és korhatásokra. Az egyetlen munka, mely futólagos áttekintést nyújt az erdélyi-szász irodalom fejlődéséről, Schullerus Adolfnak Albert Mihályról írt életrajza¹⁾. Sokat köszönhetek Teutsch Frigyes »Geschichte der Siebenbürger Sachsen« című beható történeti művének, a mely sikerült részletekben domborítja ki a művelődéstörténet és irodalmi élet fővonásait.

Ismerem a vizsgáolás nehézségeit is.

A szászok köznyelvük²⁾ révén kapcsolatosak a német irodalommal, de emellett más viszonyok közt fejlődtek, mint a velők egyazon nyelvet beszélő nép; mert történetük visszautkrözteti az őket környező világnak és a másajku nemzetiségeknek hatását és a közvetlenül átvett irodalomnak szellemi befolyását. Amit Schuler von Libloy az erdélyi irodalomról mond³⁾, hogy t. i. „a hazai írók és tudósok nem önálló, tudományos élet képviselői, hanem az országban mindenesetre csak sajtóságos közvetítői és szervei oly gondolat- és eszmevilágnak, mely szellemi téren nagyobb és külső viszonyoknál fogva kedvezőbben fejlődött«, az különösen a hajdani fejedelemség németajku lakóságának irodalmára vonatkozik. Feltűnő benne, hogy a különben oly tehetséges népnél hiányzik minden művészi képesség, ami az utolsó évtizedekben mindenesetre jelentékenyen javult. Tehát remekműre, mely más nemzetek alkotásaival mérkőzhetnék, nem

¹⁾ Az itt említett munkák teljes címét l. lent a forrásjegyzékben.

²⁾ E nyelv alatt az ujfelnémet irodalmi nyelvet értem, mely az erdélyi szászok lakta városokban most már mindinkább köznyelvként szerepel, míg a szász parasztnak és szélesebb néprétegnek tulajdonképeni nyelve a szász, egy moselfrank tájszólás.

³⁾ »Kurzer Merkblick« 26.—27. lap.

akadunk a szász irodalomban. Ebben a tényben rejlik a nehézség. Valamely irodalmi termék értékét helyi és partiális szempontból bírálat alá vehetjük ugyan és ezzel mentegethetjük gyengéit, de nem hiszem, hogy az irodalomtörténet is célhoz ér így.

Természetesen nem foglalkozhatok összefoglaló munkámnál valamennyi kis novellával, mely a tárgyalt időszakban megjelent; ez a speciálistának föladata. De mindig szemem előtt tartottam főfeladatomat: a regényirodalom fejlődésének leírását egyes tipikus irodalmi jelenségek kidomborítása mellett.

Szándékom az volt, hogy a német irodalom fejlődési folyamatának hatását a vele egynelvű kis erdélyi népre kimutassam a helyi és egyéni mozzanatok kiemelésével. Egyszersmind az anyagot olyan középpont köré igyekeztem csoportosítani, mely magán viseli a 19-ik század legjellemzőbb vonásait. Az egyes irodalmi termékeket a német irodalom remekművei alapján vizsgáltam meg.

I.

A regény Németországban és Erdélyben 1848 előtt.

Nem véletlen, hogy nálunk, az erdélyi szászoknál, valamennyi irodalmi műfaj közt a regény talált legtöbb barátira. E nép természetében rejlik az elbeszélő, meg az elmélkedő műfaj kedvelésének mély oka. Ezek a legegyszerűbb formák, melyek az olvasó érdeklődésének megfelelnek és már a tárggyal is a figyelmet feszültségben tartják, s egyszersmind alkalmat nyújtanak a polgár-népnek józan, patriarchalis elmélkedésekre. Hozzájárul a szászoknál történelmük iránt való szeretete. Természetes tehát, hogy az epika s vele a regény talált nálunk elsősorban költőire. A XVII. és XVIII. század harcai és hadjáratai minden irodalmi életet elfojtottak. Csak a napoleoni harcok befejeztével, mikor hazánkra is béke virradt, jutott a szászoknak ideje a pihenésre és a szellemi megerősödére. Az 1815–1830¹⁾ közötti csendes évek a reakció évei, de egyúttal az a kor, melyben a szellemek nyugalmat találtak termékeny új hatások befogadására. Általában csakis ebben az időszakban szólhatunk erdélyi szász szépirodalomról. Németországban ugyanekkor mozgalmasabb volt az irodalmi élet, hisz a 18-ik század vége és a 19-ik kezdete képezik a klasszikus korszakot. A francia forradalom és a Napoleon elleni harcok a világot óriási változásokra kényszerítették, melyek kihatásukban egész Erdélyig voltak érezhetők. Ennek következtében az erdélyi szászoknak irodalmilag is szorosabb kapcsolatba kellett lépniök Németországgal, mivel minden politikai átalakulásnak szellemi következménye is van.

A szászokra bizonyos nehézkesség jellemző, mely a többi nemzetnél lassabb haladásra kényszeríthette őket, amint e kor követésében is igen gyakran vagyunk tanui azon sajátágos tünetnek, hogy köztük oly irányok uralkodnak, melyek Németországban már rég divatjukat múlták. Oly jelenségek ezek, amelyeket a legújabb időben csak a fejlett közlekedési eszközök szüntettek meg. E tekintetben nem tulajdonítható elég nagy befolyás az

¹⁾ V. ö. Friedrich Teutsch: Geschichte der Siebenbürger Sachsen, Nagyszeben 1910. III. k. 3–73. l.

egyek nagy egyéneknek, mert bár nálunk is, éppúgy mint egyebütt, szellemi erejüknél fogva ugyan a kor magaslatán állanak, mégis nagyon is hajlandók huzamosabban megmaradni azon állapotban, melyben éppen vannak. Tehát egy természetében fölötte konzervatív kis népnek több időre van szüksége az alkalmazkodásra, mint másnak. Persze e gyöngeségben egyszersmind erő is rejlik: a nép a legidegenebb elemeket is sajátjává gyúrja át, mert elegendő időt fordít rá.

A regény tehát ily olvasóközönségnél az egyedüli műfaj, mely közkedvelté, a szó szoros értelmében népólvasmánnyá válhatik. De versenyez vele a novella és az elbeszélés, s ennél fogva helyet kérnek a regény tárgyalásánál ezek is. Hisz az elbeszélés mindig ott van a regény mellett, fejleszti azt, tanítja elbeszélni és fejlődését biztos ösvényre tereli. A regény már régóta a novellától tanult, mivel az minden elbeszélő művészet eszményéhez, a szájról-szájra adott élő szóhoz legközelebb áll. Erdélyben pedig, ahol az ujszerű, szokatlan és csodálatos eseményekről szóló elbeszélés művészetét a fonókban, a szabadban, a polgári körökben nagy kedvvel üzték, a regényíróknak csak ezen minden elbeszélő művészet ősforrásához: a népies elbeszéléshez kellett fordulnia, hogy azt tehetsége arányában, saját céljára felhasználja. Hozzájárul ehhez még egy külső körülmény: a rövid, jellemző novella a könyvkiadók által könnyen értékesíthető, mivel a tárcarovat és a naptár-irodalom¹⁾, amely szintén irodalmi célt szolgált, fölveheti keretébe. Sőt a 48-as évek után, midőn Magyarországon bizonyos elernyedés s fáradtság nehezedett a kedélyekre, kizárólag a novella lép előtérbe, mintha az új kor e mozgékonyabb eszközzel akarná a regény fejlődésére a hangulatot előkészíteni. A novella fejlődése így párhuzamosan halad a regénnyel.

Behatóbban vizsgálva ezen fejlődést, főeseményként, mely köré Magyarországon az összes szellemi és politikai események csoportosulnak, 1848 nagy eseménye ötlük szemünkbe. A szabadságharcnak két jellemző vonása van. Egyrészt politikai szabadságot akart adni a népnek, amely a korábbi idők gyámrendszere alól kinőtt és önállóságra vágyott. Ez a mozgalomnak teljesen

¹⁾ Pl. a »Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt« és »Kronstädter Zeitung« tárcarovata. A naptárak közül a legjelentékenyebbek a »Sächsischer Hausfreund« (Brassó, Gött Jánosnál), amellyel későbbben még foglalkozunk és a »Kalender des Siebenbürger Volksfreundes« (Nagy-szeben, Drotleff-nál). V. ö. Fr. Teutsch: »Die deutschen Kalender Siebenbürgens« a »Korrespondenzblatt des Vereins f. Sieb. Landeskunde« 1891. évfolyamának 29. l.

külső oldala. A másik, és ez érdekkel minket első sorban, ez időben elemi erővel tört ki egész Európa népeinek küzdelme a szabadság eszméért, melyet a 18-ik század még nem valósíthatott meg. Megmozdultak a társadalmi tömegek egymás elleni harcra. De a regény alakjánál fogva leginkább a társadalomhoz simul s így tanui vagyunk azon sajtószertű jelenségnek, hogy mindenütt, ahol a szociális néprétegek megindulnak és a társadalmi érintkezés bizonyos fokú tökéletesedést ért el, a regény is virágzik, kora izlésének leghivebb tükröként¹⁾. Látjuk ezt 1848 táján is, mikor mintegy pillanatszerűleg, az összes szellemi kötelékek egyesülnek, és elhatnak a 60-as évekig. Bár a fegyverzajban költőink elnémultak, a kutató figyelmét mégsem kerüli ki az a tény, hogy az erős kimerülés dacára az új vetés hajtásai az ötvenes évek irodalmában visszanyulnak egész a március előtti napokig s így a művészi fejlődés benső kapcsolatát mutatják. Ezért az 1848-iki év a század tulajdonképeni dereka, ahonnan az irodalmi hagyomány korunk felé nyulik el oly hullámokkal, melyek az eseményekben gazdag év előtt csaptak föl hatalmas erővel, s magát a 48. esztendőt az új fejlődés támaszpontjává tették.

Ha már most végigtekintünk a március előtti Európán, főleg Németországon, mely közvéleményével régóta hatott Magyarországra, látjuk, hogy a 30-as évek óta az ugynevezett „Ifjú-Németország” játszik vezető szerepet. A juliusi torradalom hangulata töltötte be a kedélyeket és hatalmas mozgalmat létesített az erősebbek közt. Szocializmus és kommunizmus, világpolgárság és szertelen szélsőség, a test leleplezése egybekötve kritizáló pessimizmussal, mindez divat lett a politikailag szétforgácsolt Németországban. Heinrich Laube és Karl Gutzkow az irányregényt teremtették meg, amely azonban a bőséges eszméknek csak dióhéjul szolgálhatott. Esztetikai célját elvesztette a regény és teljesen az élet szolgálatába szegődött. Csakhamar túlbujánzott valamennyi más műfajon és talán ekkor érte népszerűsége tetőpontját. Csakis ily eszközzel lehetett a társadalmat olyanná átalakítani, aminőre az ifjú németek törekedtek. E célra a regény a kötött beszéddel szemben alkalmasabbnak mutatkozott és igen terjeszthetőnek ígérkezett. Bármily hatalmasra növekedett is e mozgalom Németországban, Erdély határait csak kis mértékben érintette. Minden írónál fölleljük ugyan nyomait ama

¹⁾ V. ö. Hellmuth Mielke: Der deutsche Roman des 19. Jahrhunderts. Berlin, 1898. 11. I.

szellemi küzködésnek, bizonyosságául az ifju német irány hatásának, nálunk azonban fontosabb feladatok vártak megoldásra.

Hazánkban politikai harc folyt le. Nem jutott akkor idő egy »eszmének« odaadó szolgálatára, vagy olyasmieért küzdeni, ami már régóta megvolt, mikor az a veszély fenyegetett, hogy maga a szilárd talaj is elveszhet láb alól. Hallotta ugyan a szászság is e hangokat, de biztos, határozott társadalmi formáiban alig, vagy egyáltalán nem értette meg. Azonban új élet itthon is mutatkozott. Az 1832-ik évi országgyűlés a külföldi egyetemeknek szabad látogatását követelte s a szellemi gyámságot mindenképen lerázni igyekezett; főleg az új ifjuság körében az új idők fuvalmát meg lehetett érezni. Midőn 1836-ban Teutsch G. D. gyalog Brassóba rándult, oly ifju barátokra talált ott, akik »nagy lelkesedéssel szállottak sikra az igazság, szabadság és felvilágosodás érdekében.«¹⁾ A legolvasottabb írók közt megjelenik Arndt, a szabadságharc dalnoka, továbbá Raumer, Rückert, Grün, Geibel, Uhland, Immermann, Goethe és főleg Schiller, kinek hatása sokkal korábról is kimutatható, pl. már Kessler Zsuzsánna Katalinnak költő fivéréhez intézett leveleiből.²⁾

Az erdélyi szászság nem sokat várt a jövőtől. Nagyrésztük renyheségből és a szokáshoz való ragaszkodásból az állapotoknak valamelyes változásától kevés jót remélt s így az erre való törekvéstől tartózkodott³⁾. Ily viszonyok közt élénk visszhangra talált a történelmi regény. Walter Scott genialis alkotóereje új korszakot nyitott számára. Tolla az eddigi silány kísérleteket e

¹⁾ Friedrich Teutsch: G. D. Teutsch. Geschichte seines Lebens. Nagyszeben. 1909. 11 l.

²⁾ Lásd leveleit, melyeket összességükben én adtam ki először újra »Die Karpathen« c. folyóirat V. évf. 13. és 14. füzetében. Eredeti kiadásuk csak két példányban maradt ránk. Az egyik a berlini, a másik a bécsi csász. könyvtaré. V. ö. amit Schullerus Adolf a »Korrespondenzblatt des Ver. f. sieb. Landes.« XXXIV. évf. 1. sz. Kesslerről mond. Kessler Zsuzsánna Katalin az első szász lyrikusnak, a sajnos, igen korán elhunyt Kessler János Sámuelnek (1771—1796) volt a nővére. Fivérének, ki Németországban Franciaország ellen harcolt, egész sor érdekes levelet írt, amelyek az ifju harcok hagyatékával kerültek nyilvánosságra (barátja Le Lique által) s így nem óhajtott hírnévhez juttatták szerzőjüket. 1767—1831-ig élt, kétszer ment férjhez. A levelek egy részét már 1897-ben Schullerus a »Kirchliche Blätter« 8. számában bocsátotta közre.

³⁾ Az akkori fiatalság gunyolódva énekelt a »Zweikreutzer-politikusokról. V. ö. a Geltsch-féle »Liederbuch der Siebenbürger Deutschen« című gyűjteményt, (megjelent 1847—52-ig 2 kötetben. Nagyszeben, Hochmeister ntódainál) mely számos gunyodalt közöl. Ezen máskülönböen érdekes munkát alapos bírálat tárgyává teszi dr. Porsche Rezső legújabb értekezésében: »Geltschs Liederbuch der Siebenbürger Deutschen« Beilage zum einundzwanzigsten Bericht des theol.-paed. Seminars der ev. Landeskirche A. B. (Nagyszeben 1912. Drotleff nyomdájában).

téren valódi műremekekké fejlesztette. Ő maga a németek tartós hatása alatt állott; Bürger »Lenore«-ját és a »Der wilde Jäger«-t fordította, később a »Sturm und Drang«, főleg Goethe (»Götz« fordítása) befolyásolta.¹⁾ Szorgalmas népdalgyűjtő is volt (Minstrelsy of the Scottish Border); jellemének fővonásai pedig a tárgyilagosság és az egészséges komolyság voltak. Számbavéve emellett csaknem kimeríthetetlen fantáziáját — regényei 74 kötetet tesznek ki — mindent felölölő történelmi tudását, tökéletes írásmódját és biztos leírásait, alig csodálkozhatunk korszakalkotó hatásán. Walter Scott regénye volt tehát az, mi a harmincas évek irodalmában nemesak rajtunk, hanem egész Európán uralkodott. Midőn 1815-ben az első fordítások Németországban megjelentek, föllendült a regényírás. Walter Scott, miként említettük, német hatás alatt állott, de azért nem adta magát, mint Novalis és Friedrich Schlegel, meddő ábrándozásokra és halvány spekulációkra, hanem forró honszeretettel nemzete multjára tekintett s így föllelte azt a biztos talajt, ahonnan kiindulva, a regénytechnikába művészi alakítást, zamatos nyelvet vihetett bele.

Hatása minden nemzet irodalmára óriási volt; mindenütt tőle tanultak az írók. Sőt Willibald Alexis első regényeit a nagy angol nevével látta el, hogy minél inkább olvassák. Erdélyben pedig írásmódja sajátos okok miatt még több utánczóra talált, mint máshol. Nem tekintve a bércekkel övezett felföld kiességét, melynek természeti szépségei már magukban is leírásra csábítottak, különösen alkalmas anyagot nyújtott a regényalakban való földolgozásra izgató fordulatokban és tarka jelenségekben gazdag történelme. Az erdélyi származású írók közül a sokat utazott világfi, br. Jósika lépett a nagy skót nyomdokába. Mindjárt első regényében, az Abafiban (1836), elbűvöli olvasóközönségét szűkebb hazája dicsőséges multjának csaknem kimeríthetetlen képeivel és megalkotja e művel a regény műfaját Magyarországon. Örömmel és meglepetéssel ismerik föl regényeiben Scotthoz hasonló tehetségét. Alakjaiban is utánozza nagy mintaképét. (V. ö. Abafi és Wawerley, még inkább a Csehek Magyarországon és Ivanhoe.) Hiányzik ugyan reális érzéke, mely pedig szükséges ahhoz, hogy üde elevenséggel élethű képet alkosson a történelmi multból, hasonlóképen a rémes iránt való erős vonzalma sem válik a műalkotásnak

¹⁾ V. ö. Dr. Karl Wenger: Historische Romane deutscher Romantiker. Untersuchungen über den Einfluss Walter Scotts. Bern, 1905.

épen előnyére, de azért mégis nagy tetszést keltett.¹⁾ Míg Jósika tehetsége nagyon is könnyen talált kielégítést a külsőségekben, addig Kemény Zsigmond br. már »összeolvasztja a művészi célt és a történeti igazságot, az egyénekben rajzolva a kor eszméit, szenvedéseit.«²⁾ Az ő tolla közelíti meg leginkább az eszményi regényt, a valódi műremeket, mely kimagaslik éles psychológiájával és élethű korrajzával.

A szász nép is már régóta szeretett foglalkozni elődeinek történelmével és örömmel fogadta azt a műfajt, melyben azt megörökíthette. A történelmi regényt a mai napig ápolta leginkább, és a szórványos kísérleteket nem tekintve, ez uralkodik mindennemű más irodalmi termékein. De ebből az a hátrány származott magára az erdélyi-szász költőre, hogy nagyobb hatást tulajdonított tárgyának, mint saját tehetségének s a közönség még a kevésbé jó regényt is túlbecsülte tartalma miatt. Semmiesetre sem merném azt állítani, hogy a szászoknak egész történelmi regényirodalma Scott hatása alatt állott, de e nagy mintakép volt az, mely náluk a követ mozgásba hozta, s vizsgálódásunk során majd látjuk, hogy bár az erdélyi-szász regényirodalomban az alkotó elemek különböző természetűek, elvitathatatlan tény, hogy az első szász regényírók a skót költő erős hatását éreztetik. Az 1815-től 1830-ig terjedő csendes években e kis népnek alkalma nyílt idegen hatások zavartalan befogadására. Midőn pedig a 30-as években az új életet sejtők lázas tevékenységének hatása alatt előkészült a 48-iki nagy eseményeknek utja, köztük is forrt a hangulat és egy ujkor előhírnökei gyanánt fölléptek az első költők³⁾ mint regényírók. Az általános szellemi föllandülés az irodalmi életnek kedvezett. Elérkezettnek látszott a regény-

¹⁾ Jósika később teljesen a francia romanticismus felé hajlott. Benünket e tény annyiban érdekel, amennyiben szász kortársa, Roth, a francia romanticizusból indulva ki, lépett Scott ösvényére; tehát, miként látni fogjuk, ellenkező irányban fejlődött.

²⁾ Beöthy: A magyar irodalom története. II. k. 207 l. III. kiadás.

³⁾ Michael Lebrecht, Samuel Kessler, J. K. Schuller stb. nevei előttem nem ismeretlenek, de Kessler kivételével nagyjában valamennyien nem egyebek műkedvelőknél, kiket bizonyára senki sem illet komolyan a költő névvel. Kessler sokkal korábban hunyt el, semhogy végleges ítéletet lehetne feléje mondani. Ő magamagát költőnek soha sem érezte; ama 12 költeménye és 7 rapsodiája, melyeket barátja Le Pique közölt, a »Die Saat« című költemény kivételével, a maitól igen elütő ízlésűek. Hozzájárul ehhez még azon körülmény, hogy hazájától távol inkább Németország szellemi életével mint szülővárosával állott összeköttetésben, ennél fogva a szász irodalomhoz csak kevés köze van.

írás ideje és a hangos politikai harcok közepette Marlin József s Roth Dániel sajtó alá bocsátották regényeiket.

Erdélyben emellett a német novella francia izlésnek hódolt Soha oly közkedveltségnek a francia regény nem örvendett, mint 1848 előtt. Számtalan fordítás árasztotta el a német könyvpiacot s így érthető, hogy e mozgalom nemsokára a százok közt is teret nyert. A párisi betörővilág rikító eseményei — a realizmus kétségtelen jelei — adják meg az alaphangot (Eugen Sue »Les mystères de Paris«) s jellemzők mindazon hasonló tárgyakra, amelyek akkoriban a regényben uralkodtak. Borzalmasságok jönnek divatba, az ellentét pedig annál jobb, minél rikítóbb. Ezt »romantikus«-nak mondták. Végig huzódik e fonál egész Európán.¹⁾ E vaskos kötetű regényekben hatásos eseményeket, kalandokat kerestek és találtak. A nyugodtabb angol szellemi termékek álig képesek ellentállani ezen áramnak. A német írók pedig annyira, amennyire csak lehet, csatlakoznak a mozgalomhoz. Szintúgy a százok is.

Brassóban Gött Jánosnál 1840 óta egy szépirodalmi gyűjtemény jelent meg: »Stundenblumen der Gegenwart« címmel, amely egészen nemzetközi jellegű. Benne Ernst Willkomm, Heinrich Laube, Karl Spindler, Bier, Buchta és Friedrich von Heyden állandóan képviselve vannak eredeti elbeszélésekkel, ép oly erős hatással, miként az ugynevezett francia romantika Dumasval, vagy Sue-vel. Az írók álnéven eredeti francia műveket fordítanak s ezzel teljesen a kor izlésének hódolnak. Csak át kell lapoznunk e kis köteteket, hogy megértsük mindazon érzélgősséget és rémromantikát, melyet itt fölhalmoztak. Könnyed képzelőtehetséggel, saját termékeikkel ezen fordítók legkevésbé sem tudtak helyt állani a könyvpiacón. Ezért nem sokat váltogatva, oly elbeszélések után nyultak, melyek az akkori izlésnek éppen megfeleltek. Kezdve a megvetett udvarló kicsapongásain, ki élő menyasszonyát boncolja föl²⁾, egészen a Pyreneusokban folyó szerelmi történetekig teljes skálája van képviselve a betegesen érvényesített képzelődés mindennemű borzalmasságának és sóvárgásának. Hisz ezáltal kiki kora magaslátán állott! Mint e termékekből kiliválglik, hazai írók is szóhoz jutottak és csatlakoztak e divathoz. Esményi fogalmak, mint hazai művészet,

¹⁾ V. ö. Mielke: Der deutsche Roman des 19. Jahrhunderts. Berlin 1898. 140—149. l.

²⁾ Paria: »Der Anatom« I. k. 3. füz.

idyll és nyugodt egyszerűség, még nem szűrődtek le. De ha innen indul is ki az erdélyi-szász elbeszélés, ez a niveau mégis teljesen azonos a külföldi mintákkal, éppen mivel külön anyag és eseményhajhászásuknak kielégítésére törekcsenek.¹⁾ És ebben rejlik a 40-es évek regényfejlődésének második fontos tényezője, mely beható vizsgálatnál fölmerül. Bár, mint föntebb említettük, az egyik oldalról Scott Walter ösztönözte költőinket a nemesebb angol regénnyel utánzásra, másfelől azonban ezek mint koruk szülöttei csak nehezen vonhatták ki magukat oly izlés hatása alól, minőt a francia romantika képviselt — értem Suet, Victor Hugót, Dumast, Sonliét. — A szász írók tehát a két irány közt ingadoznak.

Nem csodálkozhatunk azon, hogy oly élénk korszakban, aminő a 40-es évek kora, dúsan termő irodalmi élet indult meg a szászok közt. Miként magyar testvéreik, a »szász atyafiak« is teljes mértékben hiányát érezték a regénynek. Ezt a magyar irodalomban 1836-ban alkotja meg Jósika »Abafijával«. A szászok közt csak három²⁾ esztendővel később lép fel Roth egy szerény novellával, hogy azután fokozatosan regényíróvá fejlődjék. Rövid időközben jelennek meg ily irányú művei, míg ifjabb munkatársa, Marlin, szintén egymásután adja ki regényeit. A »Stundenblumen der Gegenwart« c. vállalat is kezd terjedni. A kis kötetek gyorsan követik egymást és leghathatósabban bizonyítják az ébredező szellemi életet. Az Európával, Németországgal egybekapcsolódó irodalmi viszony most szorosabb.

Ennyit az általános körvonalakból, melyeken belül íróinkat el kell képzelnünk. Feladatunk már most megközelíteni őket és műveiket, hogy így különösen az erdélyi-szász regényről, mint irodalmi műfajról, nyerjünk tiszta képet.

¹⁾ Adolf Waldemar Marienburg (1801—1841): »Der Granatapfel«. III. k. 1. füz.

²⁾ Első novellája a: »Blätter f. Geist, Gemüt u. Vaterlandskunde« c. folyóiratnak 1839-ik évfolyomának I. számában jelent meg; címe: Der Kirchhof bei Hermannstadt.

II.

Roth és Marlin föllépése.

A 40-es évek írói közt mint első kiváló jelenség Roth Dániel ötlik szemünkbe. Nagyszébenben született 1801. dec. 12.-én, asztalosnak volt a fia, a gymnasium után Bécsben teológiát hallgatott, majd Jassyban papnak választották meg. Egy ideig e városban működött, aztán lemondott állásáról, hogy a természetudományra, főleg az orvostudományra adja magát. Münchenbe ment, hol doktorrá avatták. Itt lépett házasságra is, mire Szebenbe tért vissza. Itthon ismét a theologia felé fordult; Szebenben kolostori hitszónok lett, majd 1836-ban Hermányban pap. E faluban költéssel foglalkozott s irodalmi munkásságot kezdett, de az 1849-diki esztendő zavarai újból idegenbe készítették. Oláhországban ismét orvosi gyakorlatot folytatott, később mint katonaoorvos működött Jassyban. Vakon hunyt el, forró honvágygal szívében, 1859 augusztus 25.-én¹⁾

Rothnak első nagyobb elbeszélése 1841-ben jelent meg Brassóban, Göttnek „Stundenblumen der Gegenwart“ című szépirodalmi gyűjteményében. A kis kötetek alcime ez: „Eine Sammlung anziehender Novellen und Erzählungen im Geschmacke der Zeit“ és valóban a „Landskron“ (ez a neve a novellának) egészen „a kor izlésé“-t tükrözteti vissza. Csak a negyedik füzetben jut Roth szóhoz. E novella az első, melyben Roth a gyűjtemény többi munkatársa mellett egyenrangú művészként lép fel. Művének tárgya erdélyi esemény. Bruckdorf Bernát gazdag nagyszébeni polgár a vöröstoronyi szoroson át hazatér Oláhországból és megszabadítja Ágnést, Istvánffi várnagy szép leányát s visszavezeti atyjához Landskron kastélyába. Az apa nem nagyon szívesen fogadja. Bernát azonban beleszeretett a leányba s nőül akarja venni. Istvánffi

¹⁾ V. ö. Trausch József: Schriftstellerlexikon der sieb. Deutschen. III. k. 129. l. Irodalom: Trausch—Schuller: Schriftstellerlexikon der sieb. Deutschen. 326. l. Tudományos alapon irt életrajza és műveinek összefoglaló jellemzése még hiányzik. De van tudomásom arról, hogy Roth Alfréd most dolgozik egy monografián, mely szintén a »Philologia Dolgozatokban« meg fog jelenni. Neki köszönhetek számos adatokat.

hosszas vonakodás után végre enged a polgár komoly kérésének és az néhány nap múlva nászajándékkal tér vissza. De megdöbben a rémülettől, midőn menyasszonyát ravatalon találja. Lesujtva tér haza Szebenbe. Alig érkezik meg, midőn Radul, az oláh fejedelem fia, nagy, fegyveres tömeggel Landskronra ront és be is veszi. Szeben városa ekkor elhatározza, hogy segítséget küld a szorongatottaknak s Bernátot állítja a csapatok élére. Tervük sikerül: a várak és falvak újra visszakerülnek Szeben birtokába. Bernát bánatában a várfalak közt magányosan sétálva egy sziklahasadékon keresztül megpillantja menyasszonyát egy földalatti üregben, ki itt igazi atyjával, Rangenberggel, közel van a halálhoz. Gyorsan hozzásiet és kiszabadítja. Ekkor derül ki, hogy Istvánffi elrabolta Ágnes anyját, kit Emmának hívnak, és Ágnest. A véletlen vezette Rangenberget Landskron kasztélyába, ahol fölismerte Istvánffit, de ez börtönbe vetette Ágnes igazi atyját. Bernátnak tulajdonkép Ágnes anyjának holttestét mutatták meg s elhittették vele, hogy a koporsóban menyasszonya fekszik. Most Bernát boldog házasságra lép Rangenberg Ágnessel, miután a fölingerelt vajda betörése által ismét minden jóra fordult és Istvánffi a börtönben meghalt.

Láthatjuk ebből is, hogy itt a történelmi rémregény ríktó szinei a leghatározottabban jutnak érvényre. A borzalmas tulzásokban kéjelgő francia izlés még a nagy skót író nyugodt megfigyelő képességével küzd. A rémes történetek után való vágyakozás az ifjú németek eszmeharcai ellen való visszahatásként mindenféle iszonyatosságban keresett kielégítést s nem rettent vissza sem az esztetikailag megvalósíthatónak bármely határától, sem a legvéresebb zsványkalandoktól. Roth alapjában véve a külföldi mintákkal egy sorban áll, a különbség csak az, hogy személyeit a hazai történelemből veszi. A csapóajtók s titokzatosságok is ép akkora szerepet játszanak nála, mint Dumasnál. A ríktó, a váratlan ép oly vonzóan és lebilincselően hat a költőre, mint a lehetetlen és a borzalmas. Bernát nem tudja megkülönböztetni menyasszonyát anyjától; Rangenberg éppen két nappal előbb érkezik Istvánfhihoz, mielőtt az oláhok Landskron várát bevonnék, és még sok más ehhez hasonló valószínűtlenség van a műben. Nem hiányzik a kegyetlen, gyilkosságban örvendező öreg szolga sem, az „Ohrabschneider Franz“, aki a végső pillanatban — nemesebb érzelmekre is fogékonyan — a

foglyok megmentésén fáradozik. Minden, ami itt történik, épúgy történhetnék a Provence egyik kastélyában, vagy egy skót lovagvárban is. A hazai jelleg, mely később Teutschnál, Albertnél összeolvad a tipikussal, mintha csak véletlenül lépne fel, bár például a jól rajzolt tanácsüléstől bizonyos különleges szász alaphangot nem is vitathatunk el; ezek mégis csupán kísérletek, melyek határozottabb rajzban minden bizonnyal értékes nyilvánulásai lennének az erdélyi-szász művészetnek. Így azonban a költő lemond mindennemű korlátozásról s épúgy mint Marlin, versenyre kel egy nagy korszakban a nap hőseivel és mivel környezetének anyagát emellett természetesen nem nélkülözhetette, átalakította nemzetközi termékké. Hogy e tárgyon technikailag is uralkodjék, attól nagyon távol áll. Már itt — miként később is több helyen — így szól: „Mielőtt elbeszélésünket folytatnók, vissza kell pillantanunk a multba, hogy a homályt, mely az elmondott eseményeket burkolja, földerítsük“, minthogy a váratlant folyton rikitó ellentétekkel igyekszik fokozni; lehetetlenné válik, hogy az epikai eseményt nyugodtan folyó elbeszéléssel megközelítse, sőt az eseményeket inkább meg kell előznie és azután ellentétes irányban szemünk előtt visszabonyolítania. Már a rövid elbeszélés is két részre tagolódik. Az egyik határozott nyugodtsággal tart céljának, a másik azon pillanattól kezdve, hogy Bernát a bebörtönözötteket megpillantja, visszatér távoli évtizedekre. Ez jellemző jelenség Rothnál; még lesz alkalmunk vele találkozni.

A következő elbeszéléssel: »Der Kurutzen-Anführer« (megjelent 1842-ben, a „Stundenblumen“ c. gyűjteményben) Roth már jobban megközelítette a regény széles alapját. Először használja föl itt azt a motívumot, mely az erdélyi-szász irodalomban később is gyakran felmerül: egy megszállott város polgára, kit onnan kizártak, mindenféle szorongatott helyzetbe kerül az ostromlók miatt és végre mégis megmenekszik.¹⁾ A tárgynak megvan a humoros színezete, amely kellemessé teszi az elbeszélést. A nagyszebeni »Fiatál Erdő«-ben tartandó ünnepélyre kivonult Reinhardt Tobiás és Zwirnlein Jeremiás családja, nem törődve azzal, hogy esetleg megtámadhatná őket az ellenség. Zwirnlein fia, György, szereti Zsuzsikát, Reinhardt

¹⁾ Lásd később az öreg Markgreb esetét Seivert: »Markus Pempflinger«-ében; továbbá Marlintól: »Meister Jeremias Zwieblein«; -- ugyan-csak itt említendő Albert: »Lukas Seiler«-je is.

leányát, és a szülők sem ellenzik a házasságot. Csak Zsuzsika nem nyugszik meg abban, mert ő titokban Wagner theologust szereti, ki az erdei ünnepélynél a családokhoz csatlakozik. Az ellenség azonban váratlanul a mitsem-sejtő polgárookra tör, úgy hogy azok kénytelenek Kisdisznódra menekülni. Itt a kurucok ostromolják őket. Midőn ivóvizükből kifogynak, Wagner több fiatal emberrel cselhez folyamodik. Vállalkozásuk György árulása miatt kudarccal végződik. Valamennyiüket elfogják; mikor pedig a vesztőhelyre akarják vinni, a várbeliek kegyelemért esengve kirohannak. Porul járhattak volna, ha egy Herrmann nevű kurucvezér meg nem szabadítja őket. Herrmann nem más, mint Tobiás mester nejének, Jankának ifjúkori kedvese. Midőn a háboru befejezte után Tobiás mester meghalt, már beleegyezését adta volt Zsuzsika és Wagner házasságához, de Janka nyomtalanul eltűnik, mert az annyira szeretett Herrmann oldalán akar meghalni Törökországban.

A humor és érzelgősség eme sajátos keveréke már világosan elárulja a szerző haladását az elbeszélő művészet terén. A komikus helyzeteket sokszor pompásan rajzolja. Bizonyítja azt alakjai: a fián majomszeretettel csüngő szabómester aggodalmai; a kissé akaratos Tobiás, ki egy szolgalom kedvéért leányát a neki nem tetsző férfőhöz akarja erőszakolni. Aztán meg a nagyszerűen sikerült helyzetek, mint pl. a pataknál, hol a gyáva György képtelen egy gerendán a megáradt víz felett átcsúszni, és amikor a kisdisznódi pap gyors cselekvés helyett egy hosszú, sallangos beszédbe fog és végül a félelmében megőrült Tobiás irónikus sorsa, — mindezek az író erősbblő egyéni tehetségének jelei.

Rothot szerencsés érzéke és fejlődése oly irányba terelte, mely részleteiben és általánosságban még sok értékesíthető anyagot nyújtott s amelynek többé-kevésbé egy sajátos erdélyi szász művészethez kellett vezetnie. De itt még helylyel-közzel idegen hatások érvényesültek, sőt a hazai novella ezekben el is enyészett. A szerző még nem elégszik meg hazája különleges környezetével, hanem, hogy az akkor divatos izlésnek mintegy élesztőjét belevigye, idegen alakokat sző a cselekvénybe. A világcsavargó Herrmann, aki haragjában elhagyja hazáját, és mindenféle bolyongás után kurucvezérré lesz, jellemző alakja az akkori regényirodalomnak; Janka, a hű lélek pedig, a ki egy nem szeretett férfőhöz ment nőül, szintén kedvelt jelenség — francia minta után.

Bizonyára nem túlzunk azzal az állításunkkal, hogy az utóbbi motívum volt a szerző előtt a legfontosabb, amit az elbeszélés címe is elárul. Kiváló sikerei dacára mégsem jutott az öntudatos haladásig. Nyelve folyékonyabb, és már nincs annyira eléktelenítve mindenféle bántó, szinte borzalmat keltő melléknévvel.

Igen érdekes megfigyelni, miként hagyja el Roth következő regényében csaknem teljesen a »Stundenblumen« irányát s saját erejére támaszkodva miként nyúl a regényhez, mint az epikai művészet abban az időben legnépszerűbb fájához. Míg eddigi rövid dolgozatai alig, vagy egyáltalán nem ütöttek el környezetük átlagától, e regény, mert a »Stundenblumen« c. gyűjtemény számára tulságosan terjedelmes volt, önállóan került nyilvánosságra, teljes bizonyítéka gyanánt a költő kiforrt egyéniségének. Gött gyűjteménye tovább halad az iszonyatosnak és borzalmasnak halmozásában, de Roth elvált tőle. 1847-ben jelent meg önállóan »Der Pfarrhof zu Kleinschenk«¹⁾ már e címmel is igazolva az alcímet: »Vaterländische Erzählung aus dem Anfang des achtzehnten Jahrhunderts«. Egyfelől Forgács gróf áll, mint főhős, magyar viseletben ugyan, de azért mint egy nemzetközi nemes, másfelől Ilona grófnő, életének minden helyzetében változatlan hősiességgel — kiből szintén hiányzik a különös nemzeti vonás. Mégis a szintér megválasztása, a papiház rajza arra vallanak, hogy a költő közelebb áll egy lépéssel a hazai művészethez. A mű rövid tartalma ez:

A kissinki papnál, Mallendorfnál vendégek vannak. Forgács József, Rákóczynak egyik alvezére, ki kuruccsapataival a faluban táborozik, nála ütötte föl főhadiszállását. Mallendorf azonban nagyon ravaszul jár el, amennyiben a gróffal való barátságát arra használja föl, hogy a császáriaknak különös szolgálatokat teljesítsen. Forgács gróf már régóta szereti Ilona grófnőt, de mivel ez Gyulaffi Imrének ígérkezett, bár hatalmában tartja, nem tudja rávenni, hogy vele házasságra lépjen. Ennélfogva a kissinki papilakra hozatja, mert szándéka az, ha másképp nem lehetséges, hát erővel is nőül fogja venni. Már megérkezett a fogarasi várból egy gvárdián páter, hogy a grótot, ki azonban véletlenül hivatalos ügyben éppen eltávozott, megeskettesse, midőn helyette Gyulaffi lép be és kényszeríti a pátert, hogy adja össze őt Ilonával, kit azután az oláh Mustez

¹⁾ A Hochmeister-féle könyvkereskedésben, Steinhausen Tivadarnál. Legelőbbször megjelenik 1844-ben a: »Transsilvania« c. folyóirat 2—17. sz.-ban.

segítségével megszöktet. Ámde utólérik őket, mire Forgács még szigorúbban őrizteti Ilonát. Hasztalan törik fejüket a szabadtás lehetőségén Mallendorf és barátai. Tettre készíteti őket az a fordulat, hogy a grófnak föl kell adnia kissinki főhadiszállását. Ilona grófnő egyszerűen lóra kap és a meglepett Forgács szeme előtt elmenekül. Csolnakon sikerül átkelnie a megáradt Olton s így, noha a gróf hevesen üldözi, megszabadul. Musteznek, a derék oláhifjunak köszönheti jegyesével, illetve már akkor férjével való boldog egyesülését.

Ha csak a főszereplőket, az ellentétes hatások élességét s az apró alkatrészeket tekintjük a cselekvényben, még mindig nem zárkozhatunk el azon benyomás elől, hogy itt is egy a »kor izlésé«-nek megfelelő művel van dolgunk, bár, mint említettük, sok ujszerűt is mutat. A helyzetek ugyan a hazai közéletből valók, de az író átalakította francia-angol izlés szerint. Ezt már bevezetőleg hangsúlyoztuk. A kissinki papilak rajzát a háboru kivételes esete bizonyos általános körbe emelte; Mallendorf épügy skót káplán lehetne, mint szász pap, Forgácsot francia lovagnak vélhetnők. Másfelől azonban fajlilag jól sikerült alakjai, tősgyökeres típusai vannak a szerzőnek, akiket éles szemmel állított a nemes emberek kissé illatszeres légkörébe. Milyen jól rajzolta az együgyű, de óriáserejű oláh atyafiakat! Mustez egyszer életüket mentette meg. Ezért teljes odaadással tartanak ki szolgálatában. A féktelen kurucsoport eleven vonásokban áll előttünk. A papilak, melyet csak a falusi életnek finom megfigyelője és ismerője írhat le ily híven csűrével, félszereivel, egész a méhesig, magában véve sikerült kép. De még mindig sok a félszegség. Maga Mustez, bármily híven képviselje is népe jellemző tulajdonságait, a jósággal párosult ravaszságot s némi pénzsóvárságot, mégis erősen elárulja, hogy inkább Scott regényeibe,¹⁾ mint a Rákóczy harcainak erkölcsrajzába illik.

Tisztán külsőleg tekintve a művet, szembeötlő tökéletlenséget mutat. A vidék rajza szerves alkatrésze lett már a regénynek. Ez pedig az egyed életerejének fokozásával jár s így, levette a külföldi műveltség mázát, sikerült itt Rothnak, csakis önmagára támaszkodva, a környezetet úgy vázolni, amint az csakis Erdélyben van meg és sehol másutt a világon. Képzeljük csak

¹⁾ Hű hasonmásul hozom föl például Scott W.: »Waverley« c. munkájából Callum Beg alakját.

magunkat, példának okáért abba a finom éji hangulatba, melybe mindjárt a regény első része ringat (52. l.). Ilyen csakis az Olt partja lehet, csakis Erdélyben töri meg így a hajcsár biztató kiáltása a mély éjszakai csendet. A havasi felvidéken máskép süt a nap, mint az Alföldön. Ezt Roth igazi művészettel megérezte s iparkodik is valamelyes módon kifejezésre juttatni. Mondatalakítása azonban nem alkalmas a szemléletes kép technikailag tökéletes kidomborítására. Még a hosszú körmondat uralodik nála, az előbbi század humanista iskoláinak eszményképe, de kanyargós kifejezéseiben fölcillan helylyel-közzel egy-egy szó, mintha csak drágakő volna. Az említett éji hangulatban ezeket mondja: « . . . aber die Strahlen jenes milden Lichtes ersticken so zu sagen in der niedern Atmosphäre. » Ez eredeti fölfogás s egyéni képalkotás. Ennek következtében azt hihetnők, hogy a szerző a kompozícióban is halad. Ez valójában azonban nem áll. Hogy megértsék, mindig sokat kell utólag elmondania pótlásképen, egyrészt mert a cselekvény kanyarulatai hirtelenek, meglepőek, másrészt mert a koncentráció öntudatlan, fogyatékos. S közben fölmerül egy mozzanat, mely később, például Seivertnél, csaknem teljesen lerontja a művészi hatást: a történelmi értekezés sok évszámával (pl. 97—106 l.). Világosan kiérezhető, hogy Roth a regényében már történelmi előtanulmányokat használ fel, és hogy komolyan fárad azon, hogy némi valószínűséget adjon elbeszélésének. Bár ezáltal még nem hagyja el első művének alaphangját, mégis már nyugodtabban, csendesebben értékesíti az anyagot. A történelem többé nem csak azért érdekli, mivel kimeríthetetlen gazdagságával cselekvényt tár eléje, hanem most már önmagáért is lebilincseli. Érthető tehát, ha következő regényében történelmi személyhez nyúl és azt eleven alakítással történelmileg és emberileg közelebb igyekszik hozni a utókor érdeklődéséhez.

A »Pfarrhof zu Kleinschen«, említett franciás irányzata ellenére, a költőt mind erélyesebben a közvetlen környezet megfigyelésére utalta. Ez még nem jut ugyan világosan kifejezésre, jelenetei még külföldi minták hatása alatt ingadoznak, de a cél már világosabban lebeg a költő szeme előtt, s következő művében sikerül is egy lépéssel hozzá közelebb jutnia.

Címe: »Johann Zabanius, Sachs von Harteneck«¹⁾ és ez

¹⁾ Megjelent legelőször a »Siebenbürger Bote« c. folyóirathoz mellékelve részletekben 1845—1847-ben. Könyvalakban 1847-ben Steinhäusennél.

bizonyára a 40-es évek nagyarányu munkásságának legjelentősebb irodalmi terméke. Alcime: »Politischer Roman«. Foglalatja röviden ez:

Harteneck, a hatalmas királybíró, a szászok grófja, nem teljesen szeplőtlen a büntől, bár külsőleg megtámadhatatlan, mivel a kormányzó generális jóakarója. Ámde azért ellenségei nem tétlenek. Erzsébet, Hartenecknek erkölcsileg bukott neje, férje beleegyezésével merényletet kísérelt meg Rabutin hadsegéde, Akton ellen, mert az megsértette őt, és azután saját házában eltétette láb alól büntársát, Ádám szolgát. Ezt szájról szájra adják. Ugyanekkor egy levél felkölti Rabutin féltékenységét, mire Hartenecki Sachs bukása biztos. A mit sem sejtőt fogságba vetik s lehetetlenné tesznek minden védekezést. Ellenségei, elsősorban gróf Bethlen kancellár, összehordják a bűnvád anyagát, hogy aztán a vérpadra juttassák. Nehogy pedig a nagyszebeniek esetleg kiszabadítsák, az erős fogarasi várba viszik. Főbűnei politikai természetűek. Ifjúkori kedvese, Ida grófnő hiába fáradozik Bécsben megkegyelmeztetése érdekében. Grau pap, ki orgazdaság miatt a káptalani börtönben ül, inkább saját kiszabadítása végett, és nem azért, hogy Harteneck bűneit tetézzé, azt a vallomást tette, hogy a királybíró valóban részes Ádám szolga meggyilkoltatásában. Ő ezt egy zsványtól tudja, kit az akasztófa előtt meggyóntatott. Rabutinnak ez csak kapóra jön. Harteneck ellen rövidesen főbenjáró pert indítanak. Erzsébet, kiblen fölébredt a bánat, kész mindent magára vállalni, de már késő; az ítéletet csakhamar kihirdetik. Harteneck atyja, Zabanius városi pap oldalán bátran lép a halál elé. A kivégeztetés pillanatában Rabutin megmutatja nejének a végzetes levelet. Későn derül ki, hogy az Ida grófnőnek szól, nem pedig a feleségének.

Ez a tárgy nemcsak az erdélyi-szász, hanem a magyar írókat is ismételten földolgozásra ösztönözte¹⁾, mert az valóban Scott Walterhoz méltó. Sachs kiméletlenül halad saját útján. Ha olyasmit

¹⁾ V. ö. Porsche R.: Harteneck alakja a magyar és az erdélyi-szász költészetben. Budapest 1910. — Harteneck történelmi alak. Lásd erre vonatkozólag Porsche értekezését, amely behatóan foglalkozik a történelmi anyaggal. Itt csupán azt jegyezzük meg, hogy Hartenecket politikai és magán jellegű bűnei, melyek még nem pontosan tisztáoztak, jutatták vérpadra 1703. dec. 3-án. Érdekes, hogy Trausch Rothra, mint forrásra utal lexikonában, tehát föltétlen történelmi hitelt ad neki, s Zieglauer is kiemeli (Harteneck, der Graf der sächsischen Nation und die siebenbürgischen Parteikämpfe seiner Zeit. Nagyszeben 1869 2 k. 472 lsz.) Roth hű történelmi leírását.

talál magával szemben, ami terveibe ütközik, kivételes erkölcsé alapján habozás nélkül eltávolítja útjából, még ha gyilkosságot kell is elkövetnie. Az ily módon véghezvitt bűnbensőség, erkölcsileg megtöri. Mint renaissance-ember, fölötte áll a polgári törvénynek, bár környezete más jogi alapot nem tud magának elképzelni. Ezért kellett buknia. Alapjában véve ez az, amit Roth meg akart rajzolni. Terve semmiesetre sem sikerült teljesen, mert még ott van a nagy történelmi anyaghalmoz, mely nehéz akadályokat gördített gyakorlatlan tolla elé. Küzködik a tárgygal, mivel történelmileg is hű és igazságos akar maradni azon korról szemben, mely Harteneck hősieis természetét szülte. Nem ok nélkül szolgálnak itt is egész fejezetek a kor hangulatának s jellemének helyes megvilágítására ¹⁾. Scott Walter lebeg szeme előtt. A ténylegeshez való eme vonzódással szemben áll a szabad művészi alkotásnak feladata. Húsból és vérből legyenek személyei; a valóban megtörtént eseményekbe lelkét kell beleoltania; erőteljes karral mindent, ami korában történik, személyiségének hatalmával költészetté kell varázsolnia — szóval, életet teremtenie az üres keretbe. Teljesen kifogástalanul e feladatot a költő nem oldotta meg. De tanult nagy angol mintájától, mely elragadta. A regény két része ki nem egyenlitve halad egymás mellett: a tudományos pontossággal használt történelmi vizsgalódás, mely minden életet kiöl, és a művészi alakítás, melynek célja a személyek megelevenítése. Elég gyakran a történelmi fölépítés van túlsúlyban, s a személyek, főleg Harteneck, háttérbe szorulnak. Így a második részben szinte letűnik a szinpadról. Tudjuk, hogy Fogarason ül, de csak a regény befejezésénél tűnik ismét föl, hogy vérpadra lépjen. Még mindig nem állott be Roth művészetében a teljes fordulat, mely őt valóban művészi egyéniséggé képezhette volna. Ez egyszer igen erősen kacérkodik a Scott-féle képekkel s már haladást jelent az, hogy a hatásos franciáktól a sokkal mélyebben megfigyelő brithez pártolt. Itt egy erdélyi regényben szerény körülményeihez képest megvolna a viszonylagos befejezés, a fejlődésnek oly vége, melyen az egyéni rész fölépülhetne. De éppen e helyen akadt meg a gyöngébb tehetség.

¹⁾ V. ö. 239—302 l. Roth, az anyagot illetőleg, derék, eredményes történetbuvárnak bizonyul. Ezt részleteiben kimutatni külön munka feladata lehet. V. ö. Schullerus szavait: Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde N. F. 28. k. 289 l.

Roth Hartenecket mint embert és csakis mint ilyent, helyesen fogta föl s rajzolta meg művében. Igazi nemes-természet, hajthatatlan uralkodói szellem, ki futó üstökösként siet tova kora egén, hogy ebből a magasságból szégyenletesen alá bukjkék. Emellett jól éíthető Harteneck szerelmi élete. Házassága boldogtalan. Feledést keres, míg végre Ida grófnőre találva, reméli, hogy vele boldog lesz; mivel feleségét gyűlöli, nem válogatós; cseléd leányokkal is beéri. Végre is mindaz a sok csábítás, amely őt és kortársait terheli, épúgy hozzá tartozik a korképhez mint a szivtelen nyíltság, mely házasságukat illetőleg közte és Erzsébet közt megvan. Ez a műnek egyik jó oldala.

De e sikerült kép is összeomlik s minden életnek el kell halványodnia, mihelyt történelmi adatok nyomulnak előtérbe. Ily irányu festéssel a költő nem maradhat a tárgyánál; eltéved, minélfogva az egész hatása csak bántó lehet.

Erzsébet teljesen elveszett, kéjbefult jellem, kinek fejlődését külön fejezet tárgyalja »Egy nyolcvanéves matrona vallomásai« cím alatt. Ez, minden átmenet nélkül, szinte kiesik az egész elbeszélés keretéből; célja a cselekvény megértését elősegíteni. Lehetőséges ugyan, hogy a szerkezet szempontjából már előre helytelen volt, az elbeszélés menetét egy ilyen vallomással megakasztani, sőt az a kibuvó gyanuját kelti föl, de mégsem csatlakozom Porsche¹⁾ nézetéhez, hogy e fejezete »a legrosszabb, amit a szerző számunkra fentart«, ellenkezőleg, véleményem inkább ez: e toldalékkal a szerző a sülyedt nőt emberileg helyes megvilágításba akarta hozni. A mód, melylyel ezt tette, még ha Goethere²⁾ hivatkozik is, itt nem szolgálhat neki mentségül, de igazolja azt a biztos érzéket, mely az esztetikai változatosságnak akar eleget tenni. Előzőleg végtelenül hosszadalmasan, lehetőleg a történelemhez híven, a bűnös Harteneck vallatásáról van szó, most meg a matrona vallomásaival, mint művészi eszközzel, akarja egy nő psychéjét fejlődésében szemünk elé tárni: ez oly ellentét, mely a nagy tömegű történelmi anyag után nem érint kellemetlenül. Igaz ugyan, hogy a cselekvény mint olyan e fejezet által megszakítást szenved, sőt a szerző rendkívül árt önmagának ügyetlen bevezető megjegyzésével, de lélektanilag Erzsébet föltétlenül nyer az »én«-stílus alkalmazása által. Oly egyéniséggé válik, aki iránt épen vétkeiért több részvéttel vagyunk, nem mintha szemünk előtt követné el, hanem,

¹⁾ L. id. m. 24. l.

²⁾ Wilhelm Meister: Bekenntnisse einer schönen Seele.

mivel ő maga sugja azokat fülünkbe. E novellát, mert nem is más, irodalmi szempontból sem lehet egyszerűen mellőzni. Könnyed, sokkal elevebb nyelve oly mértékben vall a francia mintára, hogy a szász irodalmon belül nem állíthatunk melléje hasonló példát. Úgy tetszik, mintha más szellem lengedezne e sorokból. Ehhez járul bizonyos könnyed érzékies szinezet, melyet Gellertszerű erkölcs hat át. Talán igen felületes gondolkodás, hogy Erzsébet összes bünteteteiért azt a tényt okolja, hogy kevés volt a vallási érzése. Máskülönb a bűnös nőt fejlődésében tetszetős könnyedséggel rajzolja és minden bűne forrásául szenvedélyes érzékiségét tárja föl, de megbocsát neki. Ez is Gellertre vall.

Ami pedig a többi személyt illeti, kik részint közvetett, részint közvetlen viszonyban állanak a főhőshöz, el kell ismernünk hogy a költőileg helyesen fölfogott alakok mellett sokan, mint vértelen képzeleti személyek, igen erősen elárulják költött voltukat. Ilyen Ida grófnő, aki Harteneckkel való szerelmi történetével a cselekvény veszteglésén akar segíteni; olyan alak, ki idegen földön, nem Erdélyben nőtt föl s halvány erővel alkotott képzeletlény. A többi sikerült, de a futólag vázolt mellék-alakok jó hatást alig keltenek.

Ilyen a kertész örült leánya is, kit a szerző, kora izlését követve, a borzalmasságok fölötti örömének áldoz föl és nem illeszt be eredeti feltogással a regény egészébe. Jól állítja be némely jellemrajzát helyes költői érzékével a rengeteg történelmi papírhalmazba. Milyen humoros és eleven, telve duzzadó erővel a szebeni gimnazista banda, élén Junghanssal. Itt saját multjából merített a költő. Továbbá a polgármester, Weber, családi körében; Mihály, a lótolvaj, ki egész a bitóáig kegyelemre számít. — Más személyeket megint, a történelmi izlés hatása alatt, lehető hűséggel alkalmaz a körülményekhez; így Kindert és Bethlent. Rabutin akaratos férfi, ki a véletlentől vezetettve, politikai rövidlátásával a leghivebb bajnokát hagyja veszni s téltékenységének feláldozza. Rendkívüli erélyével a regény egész második részének vázát alkotja és Harteneck mellett mint hős lép előtérbe.

A szerző történetileg hű regényt akart írni. Ebben leli magyarázatát, hogy a mű egészben véve, folytonos ingadozásoknak van kitéve. A költő a történetiróval küzd. De a szerzőnek még nincsen annyi költői ereje, hogy mindkét feladatnak egyenlő mértékben megfeleljen. Az igazságra való törekvése

nagyrészt megbénítja a művészi leleményességét és ezáltal, miként főntebb említettük, bántó terjengősségbe megy át. És így érthetjük, hogy elbeszélés közben egyszerre ügyvédi hangba csap át, főkép ott, hol a Harteneck - per tárgyalásáról van szó, és évszámokért buzgólkodik. Nagyon is könnyen bocsátkozik oly ismétlésekbe, melyek mint kitérések és toldalékok fölöslegések. Pl. az öreg Zabanius történetét kétszer is elmondja.

„Harteneck“-ben igyekszik Roth mintaképéhez, Scotthoz, leginkább alkalmazkodni, amennyiben leveti francia izlését, hogy lehetőleg egyesítse a hű történeti rajzzal a phantastikust. De távol van attól, hogy lépést tartson Scottal, akinél a kitéréseket, a számtalan kis adomát s toldalékot a széles epika szükséges mellék-cselekményének tekintjük, aki, mint csendes kerti séták alkalmával majd itt, majd ott apróságokra hívja föl figyelmünket, anélkül, hogy közben tekintetünk elől elvesztenők a kép egészének hatását. Még erősen hozzátapad Roth első elbeszélésének nyugtalan novella-hangja. Minden igyekezetével rajta van, hogy hőseit objektív módon rajzolja, sőt népét feddő hangon korholja.¹⁾ Főhősét bizonyos glóriával jelképpé magasztosítja, hogy halálát megváltásnak érezzük. De keze alatt a munka dilettáns kísérletté válik. Torzó marad, melynek pompás tervezete a szerző képtelenségén meghiúsult. Érthető tehát, hogy regénye tulajdonképen két részből áll, melyek közül a második, Harteneck elfogatásától kezdve a mű végéig erősen hanyatlak. Előtérbe nyomul a történelmi rész és a cselekményt ép a közepén szakítják meg a már jelzett »Nyolcvan éves matrona vallomásai«. De még stilisztikai tekintetben sem uralkodik saját nyelvén. Nem tudja mindig kifejezni azt, aminyelvén van. Hányszor alkalmazza »das unwiderstehliche Etwas« jellemző szavakat! De körmondatai mégis kerekdedebbek, mint azelőtt, bár kevésbbé mondhatók sikerülteknek hosszabb idillikus képei, mint pl. a kissinki papilak leírása, kivéve ama éjszaka rajzát, amelyben Junghans diák először hallja kedvesét a mandolint pengetni. Ugy tetszik, mintha kevés idő jutna a hosszabb szemlélődésre. Az olvasóval való közvetlenebb érintkezés céljából egy akkoriban megengedett — mai izlésünktől azonban teljesen elűtő — fogáshoz nyúl, a »kedves olvasó« megszólításhoz, melyre később is egész a 60-as évekig minduntalan rábukkanunk. Egy tivornya megemlítését alkal-

¹⁾ V. ö. 88. és 296. l.

masnak találja arra, hogy Priesznitzről szóljon és a borivást dicsérje. De, hogy mily finom nyelvi árnyalatokra is képes, legjobban bizonyítja a két barátnőnek, Sabina és Dorottya halálának kitűnő leírása.

Rothtal kezdetét vette a valódi regény. Tehetséges egyénisége, inkább csendes, mint gyorsan lüktető érzése bizonyára nem zárta volna ki egy magasabb tökéletesség lehetőségét, ha szerencsétlen sorsa nem készteni idegenbe. Az erdélyi-szász irodalomban végbement fejlődése világos. Kezdi a rövid francia hatás alatt álló elbeszélésekkel és fokozatosan terjeszkedik. Az elbeszélő költészet tökéletesbülésével elvész erős hajlama a rendkívüli, a titokzatos iránt — igaz, hogy csak részben, de csendesebb és egészségesebb lesz a cselekvény is a történelemmel való foglalkozása által. Roth a valótlantól a valószínűséghez, a hihetlentől a lehetségeshez küzdi fel magát, bár szellemének erős fegyelmézettsége, melyet saját maga kényszerített magára, gyakran megbénítja főleg képzeletét, amint Harteneck c. regényében láttuk. Azon ízlés hatása alatt áll, mely 1848 előtt a »Verein für siebenbürgische Landeskunde« megalakulása óta általánosan érezhetővé vált, míg nem a szabadságharc után ez az irány döntő irodalmi tényezővé növekedett. Ez pedig igen gyakran pusztá, száraz leírásokhoz vezetett, amelyeknél az igazságnál egyebet nem lehet kiemelni, mint pl. később Seivernél, de azért megtanítja rá az írókat, hogy hagyják el a képzelgést, tekintsenek önmaguk köré, lássák meg hazájukban a tipikust és az egyénit s törekedjenek annak hű leírására. Minden gyöngesége dacára Roth mégis az erdélyi-szász művészet megalapítója, akihez az 50-es és 60-as évek többi szász írói csatlakoznak.

* * *

Roth Daniellel csaknem egyidejűleg lépett föl ifjúkori vetélytársa, Marlin József, aki 1824. aug. 27-én született Szászsebesen. Már az ev. gimnáziumban, melyet Szebenben látogatott, rendkívüli tehetséget és a költészet iránt való rajongó szeretetet mutatott. Hosszas ingadozás után a papi pályára szánta magát, teljesen atyja akaratának megtelelően. 1845-ben Bécsbe utazott, ahol megfélekedve ottani tartozkodásának tulajdonképeni céljáról, szoros érintkezésbe lépett tekintélyes irodalmi körökkel és maga is mindenféle kisebb dolgozatokat írogatott. Atyja azonban már a következő évben visszahívta, mivel a világvárost

nem találta kedvezőnek a fiu haladására nézve; visszatérve szülővárosába, nem tudta megszokni annak szűk falait, különösen azért nem, mert atyjával való feszült viszonya csaknem elviselhetetlenné tette a szülői házban való tartózkodását. Beállt tehát házitanító-nak egy bizonyos Rupphoz Pesten. Nyugtalan szelleme azonban nem talált itt se kielégítést. — Munkáit a »Pester Zeitung« vette föl és egyszersmind tekintélyes díjat kapott Heckenasttól »Attila« c. regényéért. Bár nem adhatták elő »Die Kinder des Volkes« c. színművét, mivel a pesti német színház leégésekor a kézirat oda-
veszett, mégis most már mint független író élt a fővárosban. A szabadságharc az ő szívet is lelkesedéssel töltötte el. Belépett a magyar nemzeti gárdába s földijeit is csatlakozásra szólította¹⁾. Harci tudósítója lesz az »Augsburger Allgemeine Zeitung«-nak és ezért Pozsonyba ment, ahol szép reményei közepette a kolera 1849. márc. 31-én elragadta²⁾.

Hogy Marlin regényeinek összefüggő jelleget adjon, a »Geschichten des Ostens« címet választotta. Már ez az elnevezés is élénken utal a költő regényes hajlamára. Messze keleten nyílik a kék virág, Novalis szimboluma. Onnan árad minden, a mi idegenszerű, új és titokzatos. Már a címmel is bizonyos távlatba állítja Marlin műveit, hogy onnan szemléljük azokat. De nézzük közelebbről „Attila“ című regényét. 1847-ben jelent meg Budapesten Heckenast Gusztáv kiadásában, Stifter Adalbert kiadójánál, a szerző szüleinek és testvéreinek ajánlva. A név már jelzi a tárgyat. Tartalma a következő: Attila Amalát, a gót fejedelmek családját, népével együtt legyőzte és hűségi esküre kényszerítette. Az Amala sarjadék türelmesen hordja igáját, s mivel hive a keresztény vallásnak, a pogányok hatalmából való szabadulásra vár. Walamir, az Amala-nemzetség legöregebb tagja, sok évi számkivetés után visszatér a vidékre, ahol népe szenved, és bosszút esküszik elnyomói ellen. Mivel nem ismerik meg, sikerül Attila bizalmát megnyernie s hadvezére lesz a gótoknak, kik szintén nem ismerik föl benne fejedelmüket. Attilának fogadott hűségi esküjét minden harcban, had-

¹⁾ Felhívásának »Politisches Programm an die Siebenbürger Sachsen« címet adott; a »Pester Zeitung«-ban jelent meg 1848-ban (644 sz.).

²⁾ Bővebbet O. Wittstocknál: »Josef Marlin. Ein Beitrag zur sächsischen Literaturgeschichte der vierziger Jahre«. Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde. N. F. 26. k 441. l. További irodalom: Trausch-Schuller: Schriftstellerlexikon der sieb. Deutschen. 279 l.

járatban megtartja, a katalauni síkon épügy, mint Aquileja előtt, hogy annál inkább biztosítsa boszuját, ott, hol Attilát és a húnokat legérzékenyebben fogja megsebezni. Ildiko, Chéwa hunfejedelem és egy elrabolt római nő leánya, szereti őt. Walamir ezt szemeli ki bosszuja eszközeül. Kedvesét a keresztény vallás minden ékesszólásával népe hitére téríti és egyben kényszeríti a bosszuló Isten nevében — aminőnek ő mindekelőtt a keresztények Istenét képzei — hogy Attilát sajátkezüleg gyilkolja meg. Sokáig habozik Ildikó, míg végre felülkerekedik határozott elszántsága s megigéri, hogy végrehajtja véres tervét. Attilának megnyerte tetszését, és ez siet őt feleségül venni; a nászéjszakán azonban a leány megöli a fejedelmet s ezáltal megadja a jelt a gótoknak a fölkelésre. De nem minden gótnak van inyére új fejedelmük akarata. Nem akarják, hogy Walamir Ildikot nőül vegye s így megfertőzze az Amalák vérért. Andag, egy öreg harcos kiszolgáltatja ezért Ildikót a hunoknak, kik őt Attila sírjánál fölládozzák.

A regény középpontjában Walamir áll; ő cselekszik, ő viszi nagyszerű bosszuvágyával a cselekvényt. Attilát nagy vonásokban jól rajzolta a költő mint népének majd hirtelen haragú, majd jószívű atyját, kinek legerősebb jellemvonása az uralomvágy és az erős érzékiség. A regény háttérében áll, mintegy óriási egyéniségében egyesítve mindazon tulajdonságokat, melyekre Walamirnak is szüksége van tettereje és jelleme fejlődéséhez. Különben a húnok, az együgyű Chéwa kivételével, csak tömegként lépnek föl és féktelen orditással töltik be időnként a cselekvény színterét. Több elevenséget mutatnak a gót és római életből vett alakok. Így Aëtius szilárd s erőteljes; ő az utolsó római, érzelmek iránt alig fogékony; aztán a ravennai császári udvar néhány hatásos színű képpel. De itt is sokan csak mozgó bábok, pl. Myron, az öreg aquilejai gladiátor, akiről az olvasó úgyszólván már előre tudja, mit fog, mondani. Általában meghaladja a költő erejét, hogy egy jellemet finom, bonyolult psychológiával, összhangzó benső szellemi műveltséggel fessen, mint ezt az anyag természete megkívánta volna. Minden személy egy jellemvonásnak, egyetlen motívumnak a képviselője: Walamir, a főúr, a boszúnak, Attila az uralomvágynak, Aëtius az őszinteségnek és a becsületességnek. Ildikó a regénynek talán egyetlen alakja, aki némi belső átváltozáson megy keresztül, míg a boszú istennőjévé lesz. És

Ildikónál időzik a költő legszivesebben; majd lágy ecsettel, majd szélesebb vonásokkal rajzolja. Bensőbb érzelmek iránt is fogékony; ő a regény legfinomabb alakja, ki környezetének kissé kérkedő hősi lármájától élesen üt el.

A regény szerkezetének ereje minden bizonnyal egyszerűségében rejlik, hogy tudniillik a történelmi járulék ellenére az író sohasem szól azon kellemetlen, oktató hangon, amely gyakran nehéz próbára teszi az olvasó érdeklődését. E tekintetben Marlin határozottan több izlésről tanuskodik, mint Roth. Sivár történelmi részletekkel nem untatja az olvasót, hanem ellenkezőleg, eleven, fordultatos nyelve, gyorsan folyó cselekvénye, lassító elmélkedései mellett, az egész műnek bizonyos kedves összhangot ad. Jordanest ugyan erősen használja, sőt szóról-szóra is idézi,¹⁾ de azért ez nem ötlík feltűnően szemünkbe. Ennélfogva »Attílat« egyszerűen a történelmi regény tág körébe lehetne sorolni. Ez azonban helytelen volna. A költő nemcsak a történelem kedvéért irt, hanem elsősorban a saját világfelfogását tárja elénk s így legbensőbb énjébe, vallásos kedélyébe enged pillantani. A mű alap gondolatára nézve a tévelygő kereszténységnek, az Isten félreértett igazságosságának regénye. Ebben a költő teljesen a legsajátosabb énjét nyújtja. Az egész elbeszelést ennélfogva képletesen kell fölfognunk: a kereszténységnek a pogánysággal vívott hatalmas nagyszerű harcaként. De a kereszténység téves és félreértett; a szeretet Istene sajátos gúnnyal azért, hogy őt nem ilyennek ismerték föl, a legnagyobb áldozatot követeli Walamirtól: Ildikó halálát. Csak most válik Walamir valódi hőssé s kereszténnyé; szabad az út a tökéletes, erős, megbocsátó hithez. Mindeddig Walamir, bármennyire hitte is, hogy ő keresztény, mégis a pogányságnak hódolt. Hogy megszabaduljon attól, a legnagyobb áldozatot kellett hoznia. Bár győz a kereszténység benne is, kérlelhetetlenül, csaknem túlzott szigorúsággal történik ez. Ez Walamir megváltása, tisztulása.

Ezek a mű alapvonásai s ha a költőnek szándékában lett volna, ezen magában véve érdekes szempontot erősebben kiemelni, az egész munka nem nélkülözötte volna azt a mélyebb s önállóbb sajátosságot, mely minden epikai műre jellemző. Így azonban ez első műben a csapongó képzelet egyszerűen önmagáért lép előtérbe. Bár sikerül az összes, annyira szétágazó

¹⁾ V. ö. II. k. 209. l.

fonalakat ügyes szerkezettel egy csomóban egyesítenie, mégis a futólagosság nyelvben és a cselekvény megindokolásában bántóan kitetszik. Walamir nagyon is sokáig habozik boszujával, mert a keleti gótoknak uralkodójuktól, Attilától való nagy félelme¹⁾ nem ok arra, hogy Walamir épen menyasszonyát kényszerítse a gyilkosság végrehajtására. Látja a leány fájdmát, szinte remeg érte és vár, vár három kötetten át boszujával, szinte csak azért, hogy újabbat lehessen közben elbeszélni. Ildikó iránt érzett szerelme is egészen váratlanul következik be. Hisz maga Walamir a legszigorúbban ítélte el testvérenek, Widemirnek, Ildikóhoz való vonzalmát. E lebegő bizonytalanság teljesen lerontja a cselekvény hangulatát és nem vált ki megnyugtató összhangot. Leginkább zavar mégis a szerző nyelvi fogyatékos-sága. Az izgatott hang természetesen még mindig jobb Roth nehézkes prózájánál, ámde az állandó eksztázis, mely fejezetről tejezetre húzódik, sokhelyütt fárasztó, s a költő szerény művészi készsége, melyet pl. a felsőfok használatában tanusít, végre oda-vezet, hogy kifogy minden eszközből és oly jeleneteknél, hol a cselekvény vezetésénél erőre és festői pompára lett volna szükség, fennakad. Ehhez járul a gyakori, néha szinte szószerint²⁾ való ismétlés.

Ha csupán a regény nyelvét tekintjük, bizonyos régies stilusra való törekvést vehetünk észre, de az erre fordított eszközök elvégre is jelentéktelenek. Szereti például használni a »von wannen« és »von dannen« szólamokat; igazi lendületet pedig csak oly helyeken mutat, ahol hó lelke szemben találja magát a kereszténységgel. Ilyenkor dithyrambikus lendületet vesz nyelve, és ez művészilag tökéletes módon jut kifezésre.³⁾ Más helyek bájosak, főleg azok, ahol Ildikónak Walamir iránt érzett forró szerelmét festi.⁴⁾ Mindenesetre sokat ártott a jóízűség azzal, hogy a szerkesztésben a rémest, a borzasztót, a váratlant helyezi előtérbe.⁵⁾ A költő nem fáradt ki a vérnek, a sebeknek, a harc-

¹⁾ V. ö. II. k. 182. l.

²⁾ V. ö. pl. II. k. 137 l. és II. k. 140. l.

³⁾ V. ö. II. k. 52. l.

⁴⁾ V. ö. II. k. 90. l.

⁵⁾ Ebben Marlin sem különbözik a sajtószertű francia izléstől; nála azonban ezt nem találjuk annyira mit Rothnál, akinek egyénisége nem mutat oly biztos, eredeti vonásokat.

nak, viszálynak festésében, sőt még a rómaiak orgiái is komorakká válnak nála. Ez írásmódnak nagyszerűen kellene hatnia, így azonban csak a kezdő író gyöngeségének bizonyítéka.

Más szempontokat kell érvényesítenünk második regényével szemben.

A kelet meséinek 4. és 5. részében Marlin teljesen nemzetközi talajra lép. »Attilá«-ban legalább tárgyilag a magyar föld multjának kereteit tartotta meg s így művei különös nemzeti jelleggel bírnak, ha nem is közvetlenül, mégis az olvasó képzeletének segítségével Walamirnak, Ildikónak alakja iránt még bizonyos hazai szempontból is érdeklődhetünk. Most azonban a költő a zsidó történelemből választja tárgyát és bibliai mondat dolgoz föl regényében, melyet »Sulamith«-nak nevez¹⁾. Művéhez a királyok első könyvének 10–12. és 14. részét, valamint a krónikák második könyvének 9–10. részét használja fel. Látjuk tehát, hogy tulajdonképp még a legtávolabb szempontból sincs többé hazai tárgygyal dolgunk, hanem inkább egy fényes kísérlettel, mely túlszárnyalja a nemzeti határokat. Itt a színhatás, a szabad képzeletsapongás teljes mértékben érvényesülhetett a kelet tarka sokoldalúságával; minden ecsetvonással, minden szóval a jelentéktelent is titokzatos rejtélyé változtathatta, szabad déli fesztelenséggel alkothatta az olvasó előtt szemfényvesztő, csábító képeit, anélkül, hogy ezzel köznapivá válnék. Szóval Marlin tehetsége talán itt bonthatta ki legszebben szárnyait.

Naemi, az egykor Salamontól elűzött edomiták elhalt királyának, Hadad-Esernek egyetlen leánya, magányosan s elhagyatottan él a Holttengert övező bércek hegynyilásaiban. Várja az időt, hogy hű vezére, Reson, ismét ősei trónjára ültesse. De Salamon hatalma egyelőre még megingathatlan, az egyiptomi Fáraó pedig késik a segítséggel. De csak látszólag, mert Jerobeam a maga számára nyerte meg, hogy Salamonnal egyetemben az edomitákat is leigázza. Salamonnak tulajdonképeni földözője azonban a siloi Ahija proféta, aki Salamon soknejűsége s bálványimádása ellen izgat és maga köré gyűjti az összes elégedetlen elemeket. Neki, a komor rajongónak, egy vétkéért kell vezekelnie Jehova trónjánál. Egykor egy pogány nőt, az edomita Zeruhát szerette, akitől fia is van; ez Jerobeam. Sem a fiú, sem az anya nem tudnak egymásról, mivel az az

¹⁾ Pesten jelent meg, 1848-ban Heckenast Gusztávnál.

áldozat, mit Ahijának kellett hoznia, abban állott, hogy az anyától elvette a fiút és önmagában is minden atyai érzelmet elfojtott, eltitkolva fia előtt kilétét, mert a jövő királyát megakartá kimélni alacsony származásának szégyenétől. Reson, aki titkon szereti Naemit, a királyleányt, Jeruzsálembé törzsrokonához, Zeruhához hozza a lányt, ahol biztonságban gondolja őt. Ahija azonban Naemit Jerobeam menyasszonyául hatalmába szeretné keríteni. Támadást intéz Zeruha lakása ellen, de ez meghiusul Salamon személyes megjelenése miatt, sőt Salamon s Naemi szerelemre gyuladnak egymás iránt és Naemi, mint Sulamith, bevonul a nagy zsidó háremébe. Úgy látszik, hogy Jerobeamra meg Resonra nézve minden elveszett. De a Fáraó végre is komolyan veszi a dolgot és nagy sereggel megindul. Reson hiába esdekel és kéri Sulamithot, mondjon le Salamon iránt érzett szerelméről. Mit ér neki trónja, mikor Salamont szereti! De az edomita vezér most már erőszakkal fogja elragadni. Ekkor hirtelen meghal a bölcs uralkodó, a nép pedig Jerobeamot szándékszik megkoronázni. Rehabeam, Salamon fia azonban rémes bosszúvágyból megöli Sulamithot, hogy ne kelljen az edomita trónt Jerobeamnak átengedni. Reson Sulamith hullájával a pusztába menekül.

Ez Marlin regényében a cselekmény vázlata. Kritikai szemmel vizsgálva, nem zárkozhatunk el azon tény elől hogy e regény a költő alkotásainak a tetőpontját jelenti. Elsősorban, a cselekvény mintaszerű egységére gondolok, mely az egész műben megnyilvánul. Bonyolítása elejétől végig erélyes, az elbeszélés menete a befejezésig folyton emelkedik, sehol ismétlések által nem szenved megszakítást, vagy éppen zavart. Hatása olyan az olvasóra, mintha az egész történet alig két héten belül folyna le. Igazán csodálatraméltó az a kiváló biztonság, mellyel Marlin oly találóan mutatja be személyeit az olvasónak, hogy szinte elfelejti, hogy itt csak képzeleti alakokkal van dolga. Gondoljunk csak pl. a jósnak nyers alakjára, aki a legszivtelenebb kegyetlenségeket is összhangzásba hozza rajongó hitével. Vele szemben áll a szabadelvűség képviselője, Salamon, ki csaknem pantheistává emelkedve, tökéletes világpolgárságával a Jehova hitet egyesíti az Isiskultussal. Ott van Reson, a puszták fia, éles ellentétül az udvar elpuhító környezetével, akit Naemi iránt érzett szerelme tesz tönkre. Az ingadozó Jerobeam, kit inkább ismeretlen atyja tart lelki egyensúlyban stb. A költőre

nézve jól értékesíthető előny volt az, hogy a szereplő személyeket a biblia rövid, velős nyelvén már megtalálta és tulajdonképen csak oly helyeken engedte szabadjára képzeletét, ahol az az epikai egységre alig válhatott veszedelmessé. Így a zábai kedves királynőt a Marlin-múzsza minden fénye övezi, de talán éppen azért nyert bizonyos jellegzetes határozatlanságot, úgy, hogy nem igen értjük, miért is állította az író a keret középebe. Mert hiszen nagyon is kis szerepe van itt, épugy mint a bibliában, a zsidónépnek a Dávidház uralma alól való felszabadításában. Valószínűleg ama titkos összeköttetést létesíti, melyre szükség van oly személyek összekapcsolásánál, akik különben alig juthattak volna egymás közelébe, pl. Zeruha Jerobeam közelébe.

Alapjában véve azonban sok olyan elem is ismétlődik, amelyet már Attilában láttunk, bár itten oly milieuben, amely az ilyen mű alakoknak alkalmasabb környezete s háttere. Mindenekelőtt itt is egy félreértett hit szolgáltatja a súlypontot: a rajongó Walamirt csak egy lépés váasztja el az őtestamentum prófétájától. De mert Walamir minden máshitű ellen Krisztus nevében tör, elítélendőknak találjuk a kereszténység ilyen tévelygéseit, mivel a békét hirdető tannal nyílt ellenmondásban állanak. Másképen van ez Ahijánál. Az ószövetség Jehovája erős boszuálló Isten, »ki megbünteti az atyáknak vétkeket a fiakban, harmad és negyed izziglen«¹⁾. Ő az a komor, boszuló Isten, ki keményen sujt és irgalmat nem ismer. Legalább a zsidók gyermekei többségének képzeletében nem.

Mily fölségesen és élethíven hódol Ahija éppen ezen Istennek! Előttünk áll népének egész vad rajongása, párosultan nagyszerű éleslátással és kárörvendő kajánsággal. Ő a költőnek legjobban sikerült alakja. Naemi-Sulamith a királlyal való egyesülése után teljesen elvesz szemünk elől. Lelki élete most már nem ismer haladást, sem benső fejlődést. A költő elvesztette érdeklődését iránta s hasztalan igyekezik külső eszközökkel, pl. lírai, szerelmi rajzokkal, előtérbe állítani az edomita hercegnőt. Minden Edom csillaga felé törekszik, de az távol van, eltűnt szemünk elől a boldogok távoli szigetén.

Íme tehát a nemzetközi regény, szemben a hazai regény-nyel, a legtokéletesebb alkotásban, melyet erdélyi-szász író valaha teremtett. Talán Marlin természetében találja magyarázatát, hogy eleven képzelete minden szépségét éppen itt tárhatta föl

¹⁾ Mózes II. k. 20. rész 5. (Károli Gáspár fordítása).

a legmegkapóbban, itt, ahol a hazai hagyomány ólomsúlyt levette legmagasabbra emelkedhetett, hogy aránylag a legjobbra nyújtsa. Nem korlátozták történelmi adatok; nem szabták meg képzelete új t határozott történelmi személyek. Itt bonthatta ki leggyorsabban tehetsége szárnyait. Majd látni fogjuk, miképen hiúsult meg Marlin azon kísérlete, hogy hazáját megközelítse, vagyis hogy népe történelmi talajára lépjen. De már itt is minden fejezeten félreismerhetetlenül érezzük a futólagosságot. De azért a zavartalan műélvezetet nem egy valószínűtlenség, nem egy ismétlés teszi lehetetlenné, amely talán föl sem tűnt a költőnek elbeszélése gyors tempójában. Stílusa nem oly rossz ugyan mint az Attilában, azonban még mindig igen nehézkes és túlságosan érzelmes. Mily távol áll még Goethenek bájos kedvességétől, vagy Gottfried Keller nyugodt komolyságától, a megtisztult, valódi művészet eszményétől.

Marlin aránylag önálló író. Legerősebb támasza saját képzelete, azért hódol a hatáshajhászó francia romantikának is. Az olvasóközönség szenzációs eseményekre, kalandokra, gyilkosságra, vérre, bűnre vágyik. Az élénk képzeletű szász pedig számol vele. Cselekvés nála minden; helyrajza inkább élethűség nélkül való színpal, szabad utánzata az előadásnak — az egyéniséggel való benső összefüggés teljes hiányával. Ennek megvalósítása a valószínű parasztnovellának maradt feladatán. Ezért költőnk is az igazi német romantikusokhoz áll legközelebb; egy másvilági boldogságért él — egy kék virágért, kárpótlásul a reális világ csalódásaiért. De ennek eredményét nem vonja le elég következetesen, még mindig túlerősen csüng környezetén, népén, amelytől nem tud megválni. Ezért száll le a regény magaslatáról, hogy más csalékony talajra lépjen. Ebben rejlik másik, nem romantikus tehetségének az élethez való vonzódása.

1850-ben¹⁾ jelent meg a kelet történeteinek hatodik és hetedik részeként egy elbeszélése az 1661. és 1662. évekből: »Das einsame Haus« és Báthori idejéből (1599) »Baba Noak der Walache«, »Jenseits der Wälder« összefoglaló cím alatt. Ha Marlin eddigi nagyobb elbeszélő műveiben tartózkodott is a szülőföldtől, mint szintértől, ezt véleményünk szerint abból az okból tette, hogy nagyobb arányú munkákkal saját nagyszabású

¹⁾ Szintén Pesten Heckenastnál.

képeletét kielégítse. Mihelyt most nagyobb művében hazája felé fordul, rögtön kizökken s mind tárgyban, mind feldolgozásban a jó regényíró színvonala alá süllyed.

Erler Péter meg akarja lopni egy nála töltött éjszakán Kemény Dénest, a későbbi Kemény János fejedelem atyját, de tetten érik és nyilvánosan megbélyegzik. Ekkor boszut esküszik a fejedelemnek s visszavonul a »magános lakba«, melyet rabló-fészekké alakít át. A fejedelem beleszeret Erler csodaszép leányába, Veronikába, akivel találkozik, de kiről korántsem sejtí, hogy az halálos ellenségének a leánya. Midőn egyszer még a magános lakba is belémerészkedik, csak híveinek véletlen segítségével kerülí el biztos meggyilkoltatását. Erler János ez alkalommal agyonüti kis leányát, miáltal felkölti saját feleségének boszúvágyát. Az asszony bírósághoz megy és felfedi ura bűneit. Erre valamennyiüket elfogják és a két házaselet kivégeztetik. De egy ütközetben a fejedelem elveszti életét meg trónját, úgy hogy Erler boszúja mégis csak kielégítést talál.

A gyilkosságok és rablótörténetek eme garmadájában egyetlen természetű jelenség Reibitz Fülöp, egy életerős, fiatal férfiú, ki Kemény János oldalán küzd s alakításban meg jellemzésben kitűnően sikerült. A magános lak valóságos rablóbarlang, ahol a háborzongást tanuljuk. Csapóajtók, sápadt nők, nagyhangu bosszútirádák és közben gyakori érzelmi megindultság, rémességek, telve valószínűtlenséggel, ezek a regény tulajdonságai. Igaz ugyan, hogy a »Magános Lak«-ban is találunk vonzóbb helyeket; a monda földolgozása¹⁾. Spiker tanácsos jószívű, de szigorú felesége, még mindig bizonyítékai a szerző stilbeli ügyességének, de azzal, hogy határozott adatokhoz kell ragaszkodnia, képzeletére béklyót rakott. Általánosságban mondható, hogy ezen elbeszélés környezete erősen emlékeztet a végét járó 18. század rablóregényeire (Vulpius: Rinaldo Rinaldini), melyek a Sturm und Drang mozgalom következtében Németországban nagy népszerűsége tettek szert.

Bővebb és összefüggőbb »Baba Noak« című elbeszélése, melynek történelmi alapja Mihály vajda betörése. Ez egy későbbi

¹⁾ V. ö. II. k. 124 l.

regényének a »Horra« -nak¹⁾ előfutárjaként jelent meg. Úgy látszik, hogy erőszakos embereivel, féktelen szenvedélyeivel a 16. század telett meg leginkább a szerzőnek a rémeshez való vonzódásának. Baba Noaknak is történelmi elbeszélésnek kellett volna lennie; a való bemutatása hazai földön. Általában azonban nem emelkedik az előbb tárgyalt elbeszélés fölé. Ezen utolsó mű határozott hanyatlásának megfejtésére azon körülmény szolgáltatja a kulcsot, hogy a szerző mindkét regényét már gimnáziumi tanuló korában (1844) írta meg. Minthogy pedig a gyors nyomtatás bizonyára nem engedett időt gondosabb csiszolásra, csak kevés simitással bocsáthatta nyilvánosságra.

Kisebb elbeszélései közt feltűnő még, mint csinos mű »Meister Jeremiás Zwieblein« c. 17. századbéli erdélyi történet. A író ebben erős humoros tehetségről tesz tanúságot és elismerendő ügyességgel adja elő kerekded vázlatban Nagyszebennek Rákóczytól való megszállatását.

Lássuk már most, hogyan illeszkedik a költő a regényirodalomba. Erdélyben a romantikus irány épen Marlin ifjúkorában nyert teret. Az ő erős képzelete, egy jobb világba való hő vágyódása, mely legszebben Sulamith regényének ajánló költeményében²⁾ nyer kifejezést Novalis hatására vall. Marlin ezt közvetve

¹⁾ E csaknem kész regény Marlin hirtelen halála miatt nem jelenthetett meg. Címe: »Horra. Kriegs- und Friedensbilder aus dem Volksleben der Romänen oder Wallachen in Siebenbürgen« lett volna. Heckenast 2000 forintnyi tiszteletdíjat ígért érte.

²⁾ Ajánlás (Salmen Karolinához).

Ich möcht' aus diesen wilden Tagen schleichen,
Geräuschlos wie ein frommer Eremit,
Zu einer ältern Welt zurücke weichen,
Die uns mit allem Schönen abgeblüht!
Mich sehnt es heiß, sie wieder zu erreichen,
Die mit dem Kinderherzen uns verglüht:
Des gold'nen Alters süsse Kindlichkeit!
O alte, schöne, farbenreiche Zeit!

Die Märchen möcht' ich wiederum erzählen
Von Menschenliebe und von Menschentreu,
Ich möcht' das warme Herz nicht länger quälen
Mit Hass und Trug, des Tages Einerlei.
Ich kann's im Herzen nimmer mehr verhehlen:
Die Zeit ist hässlich, und der Drang vorbei,
Das Schöne in den göttlichen Gestalten
In frommer Brust zu ehren, zu behalten.

maga is elismeri. És mégis téves eljárásnak tartom, azt az eleven, csapongó szellemet csakis általánosan a romantikával megmagyarázni.¹⁾ Egészben véve ő a multban él s a leggazdagabb képzelettel megáldott regényíró, aki csak valaha az erdélyi-szász regényirodalomban dolgozott, de érdekes és sajátos, miként érzi maga alatt a szilárd talajt, mert hisz születése oly korba és nemzetiségi körbe állítja, mely kényszeríti, hogy a valószerű világgal valamelyes módon megalkudjék. És tényleg győzedelmeskedik is a tunyaságon és a csapongó képzeleten, míg a mozgalom szellemi előharcosai — csak Schlegel Lucindejére és Novalis Heinrich von Ofterdingenjére, valamint Arnim Achim Koronaórára utalok — realiztikus kezdetük dacára minduntalan metafizikai szemléldésekre meg vérszegény példázatokra hajlanak. Ilyentől Marlin távol áll. Amellett sokkal gyorsabban dolgozik²⁾, semhogy spekulatív lehetne,

Ich hab's gewagt und bin hinabgedrungen
Mit kindlichem Vertrau'n in's Fabelland
O wär' das alte Märchen mir gelungen,
Wie ich's in jenen gold'nen Reichen fand!
Doch neue Töne sind hineingeklungen,
Ein neuer Schmerz blieb mir in's Herz gebannt
Wie eines Kindes Aug' ist jene Schöne,
Ich senkte drein — die fremde Dichterthräne.

Und darf ich dir von meinem Schmerze klagen?
Wirst du nicht lächeln ob dem Kindertraum?
O lass' mich immerhin die Dichtung wagen!
Die abgewandte Welt vernimmt mich kaum,
Und einem Weib nur mag ich's offen sagen.
Was tief mich quält im tiefsten Herzensraum.
Ich seh' die Thräne Dir im Auge tauen —
Und mich erfasst ein seliges Vertrauen.

¹⁾ V. ö. Wittstock állítását. (»Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde« N. F. 26. k. 506. l.) Anélkül hogy e merész nézet bírálatába bocsátkoznám, csak azt jegyzem meg, hogy egész vizsgálódásom ellent mond Wittstock állításának. Hibája főképen a romantikának bizonytalan meghatározásában rejlik, jóllehet már régen tudjuk, hogy a jenai romantika valami más mint a heidelbergi, a francia mint a magyar stb. Úgy látszik, hogy a realizmust egyáltalában nem veszi tekintetbe.

²⁾ Wittstock általános megjegyzései után (Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 26. k.) egy táblázatot közlök Marlin azon munkáiról, amelyeket 1847-ben irt vagy újból átdolgozott:

- »Klara von Visegrád.« (Szinmü.) Tárgya Zách Klára története.
- »Das einsame Haus.« (Elbeszélés; megjelent 1850-ben.)
- »Attila.« (Regény 2 kötetben, megjelent 1847.)

amennyiben a szemlélődés több időt kíván, mint a gyors képzelet. Marlinnál gúnyt alig találhatunk. Inkább ihletet, Schiller szent komolyságát, melyet ritkán szakít meg valamely víg epizód. Igaz, hogy a régebbi romantikával a képzeletet helyezi mindenek fölé. De lehetséges, hogy amint Tieck fejlődött és utat talált az igazi históriai novellához, Marlin is valahogyan megegyezett volna a realismussal, ha mint korának, azaz a Jungdeutschland-nak hű fia, nem félt volna tőle. Költőnk gazdag tehetséggel dolgozik és a képzelet nála az uralkodó, és e részben ő a legtehetségesebb az erdélyi-szász írók közt. Ez a képzelete, valamint sokoldalúsága nála a romantikus vonás. Kora az ifjú németek eszméin nőtt nagyra, a kik irányművé tették a regényt s addig nem sejtett sikerrel művelték. Marlinnak is határozott reformcéljai voltak a szellemi és politikai téren.²⁾ Ez nála az ifjú-német vonás, tudatos ellentéte a konzervatív romantikának. Ily értelemben őt az összes szász írók legkevésbé romantikus tagjának lehetne mondani: oly irodalmi mozgalom szolgálatában áll, melynek a köztársaság az ideálja és ezen eszmék követésére földijeit is felszólítja. Ezen fantastikus ábrándozásokat, melyekre egész egyénisége volt alapítva, a leghatásosabban eilensúlyozta hazaszeretete s történelmi érzéke. Habár ezt »Jenseits der Wälder« c. első kísérleteiben, a nyelvet és az anyag megválasztását illetőleg, még nem ismerhetjük fel, amihez különben, mint már említettük, más kedvezőtlen körülmények is járultak, mégis joggal várhattuk volna tőle a jelentékenyebb művészi haladást, mint a kéziratban levő »Horra« c. regény tervezete is mutatja, ha a halál 28 éves korában el nem ragadja. Sokat ifjuságának rovására kell írunk, amit egyébként erőtlen tehetségnek tulajdonítanánk. Látjuk tehát, hogy az ilyen rajongó természet mennyire befolyásolják a legkülönbébb tényezők. Stilusa és ki-

»Sulamith.« (Regény 2 kötetben; megjelent 1848.; négy hónap alatt készült.)

»Lustspiel der Verwunderungen.« (Elveszett.)

»Der Kartenkönig« (Elbeszélés a »Pester Zeitung«-ban.)

»Die Berge von Sugag.« (Elbeszélés a »Pester Zeitung«-ban.)

»Meister Jeremias Zwieblein.« (Elbeszélés; a »Blätter für Geist Gemüth und Vaterlandskunde«-ben 1847. Brassóban jelent meg.)

»Der Fürst Sigismund Báthory und Siebenbürgen zu Ende des 16-ten Jahrhunderts.« (Történelmi rajz.)

²⁾ Tartsuk szem előtt politikai hirlapírói munkásságát.

fejezéseinek megválasztása a fejlődés útján megrekedés a maga egészében tetemesen veszt az egyes jelenetek túlterheltsége miatt. Mégis választékosan használja a mellékneveket, úgy, hogy stílusának valami sajátos kelleme van. Az akkoriban gyakran ismétlődő »kedves olvasó« és »szép olvasónő« megszólításoknál is izlésről tanuskodik: ritkán alkalmazza. De annál különösebb nála a személyek leírásának módja. Olyan ez, mintha az olvasó állandóan valami kép előtt állana, tehát elsősorban szemével figyel, nem pedig magára az elbeszélésre; és alakjait minden egyes alkalommal, a mikor más viseletben lépnek fel, újból és újból olyan hosszadalmasan írja le, hogy untatóvá lesz.

Nevüket rendszeren csak akkor, még pedig abban pillanatban említi, mikor sisakrostélyuk lehull s arcuk szabaddá lesz. A »Horrában« kellett volna mindezen szögletelességeknek lecsiszolódniok, hogy nyelve, oly magasságba emelkedjék, hol alkalom kínálkozhatott volna egyéni fejlődésre. Halála ebben megakadályozta.

Ha már most párhuzamot vonunk az 1848 előtti erdélyi-szász irodalom két főképviselője között, a következő eredményre jutunk. Marlin a képzelet embere; nála a koncepció nagyszerűsége mindenek fölött áll. Ennek áldoz fel mindent; evvel emelkedik vagy benujul ereje. Heves, vérmérsékletű ifjú; életének javakorát nem erdélyi hazájában töltötte. Roth ellenben idősebb, méltóságteljes egyházi férfiú, ki pályáján csak lassan halad előre és a történelemmel való beható foglalkozása útján találja meg az utat saját környezetének megrajzolására. Regényeinek meséje széles mederben folyik; mintaképpül Walter Scott lebegett előtte. Emellett kedélyvilágát humor hatja át. Nem föltétlen ura a tárgyának, miként Marlin sem, mert csak ritkán engedi szabadjára képzeletét, mint pl. későbbi regényeiben, részben tehetségének korlátoltsága miatt, részben azért, hogy a történelmi talajt el ne veszítse lába alól. Nem úgy Marlin. Az ő képzelete mindig forr, és képei sokszor szertelenné válnak. Roth tehetségére jellemző a szerkesztő képesség: ha kell, rövidre fogja az elbeszélés tonálát, ami természetszerűleg azt vonja maga után, hogy gyakran pótlásokra és toldásokra szorul. Marlin ezzel szemben egyáltalán nem tud tudatosan és előrelátóan szerkeszteni: képzelete mindig eseményről eseményre szokdel,

¹⁾ Minden bizonynal oly vonás ez, amely később tudatosan generé alakult.

A megszólítást nem intézi egyenesen olvasójához, hanem mivel saját énje is beleszól, inkább önmagához. Tömör, elragadó ékesszólás és a profétai eksztázisig fokozott ihletség jellemzi. Roth ezt az elragadtatását nem ismeri. Ahol a tárgy megkapja, megáll, hogy olvasójának az egész helyzetet előbb egy képpel megmagyarázza. Mindketten nemzetközi izlésből indulnak ki és keresik az utat szülőföldjük sajátos művészetéhez. Roth törekvése nagyobb sikerrel járt mint társáé. Marlin kimérül az írásban, eleven képzelete gyakran a természetellenesbe hajtja, mihelyt hazai földet érint. Ő soha sem volt történész¹⁾. Erre nem lelt nyugalmat addig, míg az általános visszahatás e téren 1848 után be nem következett.

¹⁾ Történeti rajzát »Der Fürst Siegmund Báthory« a kritika nagyon kedvezőtlenül fogadta. V. ö. »Der historische Romantiker und der romantische Historiker«. A. K. (Anton Kurz)-tól a »Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde«-ben, 1848. 4. sz.

III.

Az általános irodalmi állapotok 1848 után és hatásuk Erdélyre.

A szabadságharc, melynek véres borzalmai egész Magyarországot betöltötték, nem állott meg Erdély határainál, hanem ezt az országrészt is bele vonta forgatagába. Végzetes lefolyását kimerülés követte. A katonai kényuralom az ország politikai és szellemi fejlődését évtizedekre megakasztotta s az irodalmi életet is annyira megbénította, hogy még a legtehetségesebb íróknak sem igen volt kedvük a munkához. A csalódás sokkal nagyobb a 48-as évek gyors haladása után, semhogy az ország azt hamar kiheverhette volna. A nyilvánosan megjelenő lapokat, melyek bensőleg is megváltak fosztva hazai jellegüktől, a kétfejű sas diszította. Emellett külsőleg élénk társadalmi élet folyt; az emberek bálokon, színházakban, hangversenyeken s egyéb kedvtöltésekben kerestek szorakozást. A különböző társadalmi rendek így szabad érintkezésbe juthattak egymással, az egyéni véleményt azonban elfojtotta a cenzura. A politikai élet középpontját a szászoknál a tanügyi politika és az egyház ujonnan való berendezése alkotta.¹⁾ Az önkényuralom kevés támogatóra talált náluk és amit attól reméltek, csak részben vagy egyáltalában nem valósult meg. Az a durvaság, melylyel a »Gesamtmonarchie« eszméjét megvalósítani törekedtek, nem maradhatott meg sokáig anélkül, hogy káros következményei minden téren ne mutatkoztak volna. Csak midőn az 1859-dik évi olaszországi események egy jobb jövővel kezdtek biztatni, fordultak Erdélyben is jobbra a viszonyok.

Németországban ezalatt az irodalmi ízlésben mély változás állott be. Az ifju-németek bölcséleti irányregényeit már megelégték. A reformok iránti érdeklődés 1848-ban tetőpontját érte el és a szabadságharc után a költők mindinkább visszavonultak a politikától. Új, reális utakon kerestek megnyugvást és találtak is a Németországon győzedelmesen végig vonuló népies novellában olyan irodalmi műfajt, mely az erdélyi szászságra is döntő befolyással volt.

¹⁾ V. ö. Friedr. Teutsch: Geschichte der sieb. Sachsen III. k. 343—388. l.

A helyes hangot már korábban megadta Immermann »Münchhausen« című regényében (1839) az »Oberhof« idyllel¹⁾; őt 1843-ban követi Berthold Auerbach »Schwarzwälder Dorfgeschichten«-jeivel. Ami Immermann-nak még nem sikerült: a hazához való gyöngéd, finom ragaszkodás, a tájnak biztos megrajzolása, Auerbachnál különösen rokonszenves hatást ér el²⁾. Az elhatározó befolyás, melylyel ezen új irány fellendült, mindenütt örömmel fogadtatott és az egészséges realizmus, mely tőle lassanként a regényre is átszállott, hatását napjainkig mutatja. Ezzel karöltve az életkép is nagyobb teret nyert a regényben és a novellában. Gyakran a tájképhanulat az egész cselekvényt mint döntő mozzanat kíséri s a jellemek csak a környezet háttéréből bontakoznak ki. Figyelmesebben kezdenek az írók szemlélni. Jobban körültekintenek maguk körül és nem törekednek többé arra, hogy az előadás mozgató erejévé a felszigazott képzeletet tegyék. Az elbeszélés épikai menetén most inkább érezhető, mint valaha, hogy a költő egyúttal festő akar lenni. Ezzel az elbeszélés valószínűségben nyer és a költő érzékét a közvetlen környezete iránt öntudatra ébreszti.

Ez az átalakulás kedvezően hatott a történelmi regényre és novellára is, mert most a jelen realiztikus megfigyelése a történelmi tudással egyesül. Hiszen ebben az időben a német történelem nagyot fejlődik, sok új ismeretet közöl s fejlődését általános érdeklődés kíséri. Természetes tehát, hogy a regényirodalom is értékesíteni akarja ezeket az új ismereteket, nem pusztán mint cselekvényben gazdag nyers anyagot, hanem mint

¹⁾ A tulajdonképpeni 19-ik századbeli újabb népies novella is a romantikából nőtt ki; már 1817-ben Brentano megalapította ezt a műfajt, a »Geschichte vom braven Kasperl und der schönen Annerl« című elbeszélésével. De Maler Müller idylljeiben és Voss a »Luise«-ben is iparkodott a tájképet a cselekvénybe realistikusan beolvasztani. Azonkívül Pestalozzi (»Lienhard und Gertrud«. Berlin 1781—1789) és később Zschokke (»Bilder aus der Schweiz« Aarau 1824—1825) művelték ezt az irányt kevesebb sikerrel.

²⁾ Míg Auerbach novellái általános tetszésre találtak, a népies novella egy más képviselőjét, Albert Bitzius-t (Jeremias Gotthelf) alig olvasták, jóllehet mainap minden durvasága daczára a realizmusnak egyik alapítóját tisztelik benne. Tényleg Bitzius is megtalálta az igazi zamatos ódon hangot, de nem egy művészi theoria alapján, hanem csupán abban a törekvésben, hogy leírásaival népének szeme elé tárja saját hibáit. Saját korára nem hatott oly mélyen, mint Auerbach, de neve most egyre jobban ismertté válik.

egy új, csak most kialakuló történelmi műfajt. Legjobban fejezi ki ennek az új iránynak mibenlétét Riehl kulturtörténeti novella-gyűjteményének előszavában :

„Unser historisches Gefühl erträgt es nicht mehr, dass man uns grosse Staats- und Kriegsaktionen in Romanen genrehaft ausmalt, dass die Haupthelden der Geschichte, deren Charaktere seit unseren Knabenjahren fest geformt vor unserem Geiste stehen, von den Romandichtern frei umgebildet, oder in ihren Zügen klein ausgearbeitet werden. Der Dramatiker, der sich der idealeren Form des Verses bedient, den die Bühne zwingt, nicht auszumalen, sondern seine Gebilde breit, in grossen Umrissen anzulegen, — der Dramatiker darf uns einen im Äussern ungeschichtlichen Wallenstein oder Egmont bieten. Der Novellist dagegen, in der realistischen Prosa schreibend, gibt unserer historischen Bildung eine Ohrfeige, wenn er mit dem Anscheine, als erzähle er wirkliche Geschichte, weltbekannte Tatsachen umkehrt und nach Bedarf der Komposition, grosse Männer klein zuschneidet und kleine in die Grösse zieht.¹⁾ És alább :

„Mich dünkt, die Aufgabe der historischen Novellistik liege nach dieser Seite darin, auf dem Grund der Gesittungszustände einer gegebenen Zeit freigeformte Charaktere in ihren Leidenschaften und Konflikten walten zu lassen. Die Szene ist historisch. Es sind dann aber — kurz gesagt — erfundene Personen, die in den Vordergrund treten, die mit dem Pinsel ausgemalt werden sollen, — eine erfundene Handlung, — die sich episch frei gestalten kann, keine geschichtliche, wenigstens keine weltgeschichtliche. Denn in den Winkeln der Spezialgeschichte können wir allerdings Intriguen und Helden aufspüren, die novellistisch bildsam sind, ohne dass wir durch poetische Freiheit das historische Bewusstsein der Nation beleidigen. — — — Der Boden aber, worauf sich die erfundene Handlung bewegt, ruhe auf den Pfeilern der Zeitgeschichte ; die Luft, worin die erdichteten Personen atmen, sei die Luft ihres Jahrhunderts ; die Gedanken, davon sie bewegt werden, seien ein Spiegel der weltgeschichtlichen Ideen ihrer Tage. Dies nenne ich kulturgeschichtliche Novellistik«.

Ezen idézett jelszavaknak Erdélyben lelkes visszhangra kellett találniok. Már Róth Dániel tett kísérletet arra, hogy a

¹⁾ Oly. Kulturgeschichtliche Novellen, Stuttgart 1856 Előszó.

történelemre támaszkodva így szülőföldjéhez kötött, sajátos regényt teremtsen, de a korkép vázolásában már külsőleges szempontból is gyakran tévedett. Mégis ő volt az, aki leginkább előkészítette az erdélyi-szász történelmi regény fejlődését. A hazai történet akkor még nagyon is ingatag talajon állott, még hiányzott biztos alapja és ez talán kedvezett a költészetnek. De a szászoknál is, miként Németországban, a mult tanulmányozása most vett hatalmas lendületet. Megalakult a »Verein für siebenbürgische Landeskunde«, mely csak javára lehetett a fejlődő érzéknek és tudományos munkára egyesítette az erőket. Az egyesület munkásságát az 1848/49-diki események megszakították ugyan, de mikor helyre állott a nyugalom, élénk tevékenysége újra fellendült. Annyira igénybe vett minden értékes szellemet, hogy egy teljes évtizedre elnémultak a költők, s minden erő az erdély-szász tudományos törekvésben érvényesült¹⁾. Ennek magyarázata bizonyonnyal a szászoknak már említett

¹⁾ Jó lesz talán e történelmi munkásságra egy kis pillantást vetnünk! 1852—58 jelent meg G. D. Teutsch: Geschichte der Siebenbürger Sachsen c. munkája (Brassóban), nagy érdeklődést keltve mindenütt. Igaz hogy csak az 1669. esztendőig terjed, de mégis nagy hatással volt a történelmi regényre, ami esetről esetre kimutatható. Bár történelmi dolgozatokat azelőtt is írtak, oly ösztönző hatással egyik sem volt. Íróink számára a következő művek foglalták össze az anyagot. Az első összefüggő nagyobb tudományos munka 1792-ben jelent meg bécsi kiadásban Eder József Károlytól, a nagyszebeni elemi iskola igazgatójától: »De initiis iuribusque primaevis Saxonum Transsilvanorum commentatio« címen, amely a történelmi anyag mellett mint tiltakozás a József-féle reformok ellen a szászok jogalapját akarta meghatározni. Már néhány évvel ezután A. L. Schlözer, a híres göttingai tanár, írta meg művét: »Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen« (1795—97) néhány tekintélyesebb szász polgár kezdeményezésére (von Rosenfeld, provincialis polgármester, Filtsch pap stb. V. ö. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde N. F. 27. k. 261. l.) A szellemi tespedés s főleg a külföldi egyetemnek látogatására vonatkozó tiltó rendelet a történelmi munkákra is gátlólag hatott, míg az erdélyi néprajz művelése érdekében alakult egyesület létrejöttével (1840. okt. 8.) engedett e bűnultság és ez »Archiv«-jában sok értekezést nyilvánosságra bocsátott. Már 1833-ban adott Benigni József Neugeboren Károlyval együtt egy: »Transsilvania, periodische Zeitschrift für Landeskunde« c. folyóiratot ki, amely azonban már a harmadik kötetével megakadt. 1836-ban jelent meg Neugeboren Károly: »Handbuch der Geschichte Siebenbürgens« (Nagyszeben 1836.) c. munkája; 1840 és 1841-ben jelentek meg Benigni: »Unterhaltungen aus der Geschichte Siebenbürgens« (3 k. Nagyszeben) és »Kurze Geschichte des Grossfürstentums Siebenbürgen« (Nagyszeben) c. történelmi művei. Szintén

történeti érzékében rejlik. Határozott érdeklődés az irodalom iránt csak a 80-as években vehető észre.

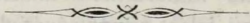
A genre jelszava eljutott az erdélyi-szász írók füléhez is, és örömet törekedtek ők is annak megvalósítására. Hazájukra tekintenek és saját hazájuk körében keresik a jellemek rajzát. Mostantól kezdve a történelmi regény uralkodik az idők és ízlés változása ellenére egészen napjainkig. Némi változás e hangnemben csak ritkán vehető észre.

Habár Riehl és a német novella mint a költői szellem bizonyítéka, valóban kiemelkednek is a tömegeből a fény es árny, az erő és gyöngédség finomérzékű elosztásával, és a feladatot, mely az idézett jelszóban nyert világosan kifejezést, művészileg is kifogástalanul megoldották, sőt a genrefestészetben a mellékest szükségessé, az arabeszket, mint egészet, olvasztják is a képbe: az erdély-szász költők, kevés kivétellel, mégsem tudják költői képességüket e formában érvényesíteni. A tehetség a történelmi anyaghalmoz súlya alatt teljesen összeroskad, a művész ujjabb meg ujjabb akadályokra talál benne, amelyekből alig bír szabadúlni. Ha a negyvenes évek mozgalmas életét összehasonlítjuk az ötvenes és hatvanas évekével, világosan észrevehetjük a képzelőtehetség szárnyalásának hanyatlását. Egy második Marlin nem léphetett föl a hatvanas évek írói mellett. A szászoknál a különben is gyenge fantázia kimerültnek látszik, úgy hogy a költő nem tudja a történelmi izlést egyéniségének művészetével egyensúlyozni. Nem írnak többé a művészet kedvéért, hanem a népoktatásnak akarnak szolgálni. Ez jellemző Albertre is, pedig ő tartja meg leginkább subjektivitását s valamennyi író közt ő a legrokonszenvesebb. Az összefüggést a március előtti napok és a hatvanas évek között ebből a szempontból is ki lehet mutatni. Mert a népies novella már Rothnál a „Pfarrhof zu Kleinschenkben” jelentkezik, igaz, hogy kissé negédes s természetellenes

az új szellemtől indítva gyors egymásutánban jelentek meg: 1840-ben Schuller K. Jánostól: »Umrissen und kritische Studien zur Geschichte von Siebenbürgen«, továbbá (1841-ben) »Archiv für die Kenntnis von Siebenbürgens Vorzeit und Gegenwart«; 1844-ben »Die Sachsen in Siebenbürgen nach ihrem Herkommen und Charakter« Schnell Mártontól, inkább népies hangnemben. Ha hozzá vesszük még Kurz Antal: »Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens« c. művét, melyen a tudós gr. Kemény József is dolgozott, megérhetjük, hogy Teutsch munkája régen érzett hiányt pótol, midőn az egész anyagot egy műben foglalta össze.

köntösben amint a művelődéstörténeti életkép is már Marlinnál és Rothnál ismertette van, — az irodalmi tudatba azonban csak akkor lépnek, mikor Németországban már elhangzott a döntő szózat. Most az írók öntudatosan is fordulnak szülőföldjük felé, fölfedezik azt másodszer, és így akaratlanul is kapcsolatot létesítenek a negyvenes évek eleven vállalkozó szelleme és a hatodik évtized megállapodott hangulata közt. Amit ezen esztendőokban találunk, látszólag mind kezdet s ha kudarcot vallanak e kísérletek, ezt egyrészt a költői tehetség hiányának, másrészt a közönség hiszékenységének, amelyet könnyen meg lehetett veszíteni, kell betudnunk. Mindamellett már akkor oly fejlődés kezdődött, mely életképes csírárt rejtett magában: a környező természetnek realiztikus, részletekbeható művészi tanulmányozását. A történelmi fordulópont tehát az 1848. év s most már új szempontból tekintünk rá, nem mint egy irodalmi kornak befejezésére, hanem egy másik, a mainapig tartó mozgalomnak kiindulására.

Ennek az új iránynak megindulását megrajzolni lesz a következő fejezet feladata.

IV.

Albert, Teutsch és Seivert föllépése.

1861-ben, Brassóban egy naptár jelent meg »Sächsischer Hausfreund« címen, melynek az volt a rendeltetése, hogy szüntesse meg a szabadságharc után Erdélyben, a szászok körében is azt a nyomott hangulatot, mely az irodalmi életet csaknem teljesen kiölte. Huszonharmadik évfolyamát járta ekkor. Kiadója Dr. Eugen von Trauschenfels volt, a »Kronstädter Zeitung« későbbi szerkesztője. E naptárban két név ölik szemünkbe: Albert Mihály és Teutsch Traugott neve. Mindkettőnek jelentős szerep jutott az erdélyi-szász elbeszélő irodalom terén; Albertnek, mint novellaköltőnek, Teutschnak, mint regényírónak. A két elbeszélés, mellyel e helyen a nyilvánosság elé lépnek, kezdő kísérletek és bennünket csak annyiban érdekelnek, amennyiben átmenetet képeznek a 40-es éveknek általánosan romantikus elbeszélő költészetétől a szülőföldhöz kötött, »Heimatkunst«-nak nevezett sajátos művészethez. Ezek tehát magukon viselik az eddigi ízlés megváltozásának bélyegét.

Albert Mihály 1836. okt. 21-én született a Segesvár melletti Apold községben. Apja földműves volt. A gimnáziumot Segesvárt látogatta, ahol már korán megnyilatkozott költői tehetsége. Elvégezvén tanulmányait a jenai, berlini és a bécsi egyetemen, Besztercén, majd Segesvárott tanárkodott, hol szerényen élt és közkedveltségnek örvendett. Itt hunyt el 1893-ban, ápr. 21.¹⁾

1861-ben jelent meg „Herr Lukas Seiler“ című elbeszélése; rövid tartalma a következő: Báthory Gábor, az erdélyi fejedelem, kifosztotta Nagyszebent, lakóseit pedig kegyetlenül megkínozta. Ennek híre csakhamar eljut Segesvárig is. Nemsokára ott is feltűnedeznek a fejedelem lovasai, mire a városban fegyveres ellenállásra készülnek. De hogy Báthorynak határozott alakban adják tudtul visszautasításukat, azt követeli a nép, hogy menesszenek hozzá egy tanácsost, aki neki a polgárság érzületét

¹⁾ V. ö.: A. Schullerus. Michael Albert. Sein Leben und Dichten: Archiv. d. Vereins für Sieb. Landeskunde. N. F. 28. k. 237. l. Továbbá Trausch-Schuller: Schriftstellerlexikon der Siebenbürger-Deutschen, 3—8 l.

tolmácsolja. A választás Seiler Lukácsra esik, aki hosszú vörös szakállával valamennyiük közt a legtekintélyesebbnek látszik. Seiler Lukácsnak azonban éjjel gonosz álma volt, talán azért, mert éppen ma értesült — a hozzá menekült ifju Balk révén — a fejedelem kegyetlenkedéseiről. Elég az hozzá, hogy midőn a táborban megjelenik és a fejedelem elé vezetik, félelemből a visszautasítás helyett meghívja Báthoryt a városba. Hazatér, a polgárság haragra lobban és bizony nem a legjobban fogadja. Felszólítják, hogy lovagoljon vissza és tegye jóvá hibáját. Közben már megkezdődik a bástyákról a harc. Báthory látja, hányadán van a dolog, Segesvárt többé nem bántja, Brassó ellen indul és annak erős várát akarja bevenni.

A költő szülővárosa multjának ezt a szinte mulatságos eseményét Kraus G.¹⁾ városi jegyző krónikájából merítette, mely részben nyomtatásban is megjelent. Már e kis elbeszélés tárgyának megválasztása is mintegy kijelöli a költőnek sajátos helyét a szász irodalomban.

A tárgy ugyan történelmi, a nyelv és stilus ódonszerű, helytel — közzel pedig lapos és nehézkes, de minden történelmi színezete mellett is a munka az olvasóra mindvégig humoros hatással van.

A szép, hosszú szakállú derék tanácsos a fejedelemhez való küldetését csak imponáló megjelenésének és méltóságteljes föllépésének köszöni. Ámde a szép férfiú nem oly bátorszívű, mint a minőnek látszik. A komikum tehát a benső és külsőnek e visszásságában rejlik, és e jellemzés a költőnek különös meszterkeltség nélkül is igen jól sikerült. A mű főereje kétségen kívül a tanácsos méltóságának és humoros kislelkűségének találó szembeállításában rejlik. Csak így lehetséges, hogy a polgárok gúnyolódásának ellenére még sem súlyod torzképpé, sőt ellenkezőleg, természetes komolyságával az elbeszélés végén önkénytelenül is megtartja méltóságát. Bizonyára e tekintély megmentésére szó a szerző a főcselekménybe még egy mellékeseeményt: a tanácsos leányának, Margitnak szerelmét az ifjú Balk János, a szebeni szökevény iránt. E másodrendű epizód feladata lett volna az egész főcselekvény hatását emelni, a kor izlésének megfelelően, mert hisz szerelmi történet nélkül elbeszélés nincs és az egész novellának kiengesztelő jelleget kellett volna adnia,

¹⁾ V. ö. Schullerus: Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. N. F. 28. k. 302. l.

hogy ne váljék a tanácsos-apa nagyon is nevetségessé. De a kezdőnek ez a kísérlete teljes kudarcot vallott. Nem tudta a főcselekményt a szerelmi történettel egybe olvasztani. Visszamarad belőle egy részlet, amely a vidám, bizonyos fokig tragikomikus események közt sokáig elhúzódik — és untat. Az elbeszélés voltaképen Seiler Lukács szerencsés segesvári visszatéréseivel véget ér, ami azután történik, csak fárasztó függelék. Mindehhez hozzájárul a költőnek tehetetlensége, mely nem tudja az ifjú pár szerelmét megrajzolni. János komor esküje ólomsúlyal nehezedik mindenre és ok nélkül sorvasztja Margitot. János mitsém hallat magáról. Hogy miért? Senki sem tudja.

És végre maga az eseményekbe bele kábult anya a — tanácsosné, aki leányának szerelmi vágyódását minden asszonyi érzék ellenére teljességgel nem ismeri fel!

Itt a költőnek e hibája nem tudható be oly súlyosan, mert e jelentéktelen novellával tudatosan ellentétbe lép a történeti iránnyal és a jelen költészete felé fordul. Már itt látjuk ennek egyik világos bizonyítékát. A finom ironia az, mellyel a történet komolyságát a humoros motívumok kiemelése által kissé nevetségessé teszi. Ebben rejlik az eddigi irodalom új és ismeretlen vonása, mely azt a nyomasztó, súlyos eszmékkal küzködő korból megváltásszerűen kiemeli. Albert, mint Teutsch, egy sajátos, önálló irodalomért harcol, anélkül, hogy eltűnne a nagy kül- és belföldi minták mellett, amit csak úgy ért el, hogy lemond az egész világ izlésével való kacérkodásról és a tehetsége arányában közvetlen környezetéből vett eseményeket dolgoz föl, akár történelmi elbeszélés, akár a jelenre vonatkoztatott novella alakjában. És ez jelenti a haladást a negyvenes évekkel szemben, jóllehet ezeknek hagyományában ő is él. Hogy Teutsch és Albert célja tudatos és hogy a tudományos munka mellett a közéleten belül a költészet létjogosultságára igényt tartottak, azt egy évkönyv kiadásának gondolata, bizonyítja, mellyel komolyan foglalkoztak; ez a terv azonban sajnos nem valósult meg.¹⁾ Ilyen viszonyok közt lép költőnk nagyobb eréllyel a népies novella terére.

Időrendben következő elbeszélésében, melyet 1866-ban adott

¹⁾ Bővebbet olv. Archiv des Vereines für sieb. Landeskunde N. F. 28. k. 291. l. (Schullerus).

ki,¹⁾ saját korát rajzolja, amelynél ezután is megmarad, kivéve a későbbben megjelent „Else“ c. elbeszélését, mely a gyűjteménynek leggyöngébbik darabja. — Ügyesebb lépést ennél alig képzelhetünk. Itt van az a pillanat, mikor egy igazi költő azt az irányt teszi magáévá, mely az erdélyi-szász irodalomban uralkodóvá lehetett volna. Úgy tűnik fel, mintha kortársai saját korukat feldolgozásra nem méltatnák, sőt kicsinyesnek tartanák. Albertre volt szükség, hogy az irodalom rátérhessen sajátos, eredeti művészetre. Ő, a parasztfiú, érezte meg legjobban környezetének látszólagos összhangjában a köznapi élet kis és nagy tragédiáit, ő értékesítette azokat művészileg. Inspirációt erre ugyan a külföldről nyert, a forma Immermanntól és Auerbachtól való, de a típusokat saját köréből vette. A „Die Dorfschule“ című elbeszélése is oly népies novella, mely ez időtájt Németországban uralkodó.

A szász község iskolájában tarthatatlanok az állapotok. Lakói átmeneti időt élnek; a régiesnek le kell omlania, hogy helyet adjon az újnak. A parasztság nagy része gyűlöli a tanítót, mert az főnhéjazó, és visszautasítja az új iskoláról szóló javaslatot. Hiába fáradozik annak megvalósításán az áldott jó pap — hasztalan minden. Sőt annyira nő a feszültség tanító és község közt, hogy egy pünkösdi népünnepély alkalmával a parasztok elpáhólják először a kántort, ki egy récét lopott, majd magát a tanítót. A szakítás ezek után elkerülhetetlennek látszik a pap és a község között is. Ekkor oly dolog történik, amely az elbeszélés fordulópontját képezi. Tóbiás parasztnak, az ellenzék főkolomposának, meghal a serdülő leánya. Ez súlyos csapás a kemény férfiúra; hozzá még egy vén falusi jósnő elhiteti vele, hogy az utolsóig valamennyi gyereke el fog halni; így birtoka legalább majd később több örököse között nem fog eldarabolódni. Hasztalan küzd a jóslat nyomása ellen, az mindinkább erőt vesz rajta és egy rémes éjszakán önkezével üszköt vet a gabonával telt csúrébe; de menekvést így sem lát. Elmegy

¹⁾ Megjelent az »Aehrenlese, Beiblatt zur Siebenbürgischen Zeitschrift für Handel, Gewerbe und Landwirtschaft.« c. folyóirat I. évf. 2. füzetében (azaz 14—26. számában). E folyóirat az erdélyi-szász irodalomban az első kísérlet a szépirodalmi folyóiratok terén. Szerkesztője Peter Josef Frank volt, főmunkatársa Gustav Seivert, akivel később foglalkozunk. A kedvezőtlen politikai viszonyok következtében ez a melléklet már a második füzettel megakadt, úgy hogy csak a fent említett novellának nyitott teret.

a paphoz és tőle kér orvoslást. Azonban az is belátta hibáját és most már lemondva önfeljuságáról szép szerével akar a községgel boldogulni. Mikor Tobiás hozzá jön, azt tanácsolja neki, ossza fel birtokát még életében. Tobiás megfogadja szavait és ettől kezdve őszinte híve a papnak. Egyik akadály a másik után tűnik el újtukból s csakhamar lerakják az iskola alapkövét. A tanító, ki sohasem tudott beleszokni a viszonyokba, átköltözködik a városba, a kántor pedig, ki a régi kornak utolsó képviselője, még az építés befejezése előtt meghal és az új koral együtt új tanító vonul be a jól épített iskolába.

Albert itt a falusi életnek egy megkapó részét állítja elénk s saját érzésvilágának legbensőbb motívumait viszi belé. Ez művészetének őszinte, valóban átértett vonása. — Schullerus szerint¹⁾ ezzel az elbeszéléssel egy régebbi iskolai dolgozatához nyúlt, mely alá tanítója, Haltrich egykor (1856-ban) azt írta »Die Fahne höher« és ezt megkapó novellává alakította át. A »falusi iskola« egy korrajznak, sőt bizonyos tekintetben a társadalmi regénynek első kísérlete s így valószínűbb, mint a többi mű. A költő átmeneti időt él, ami csaknem minden sorából kitetszik. Stílusa nehézkes, aminő az anyag maga. Albert 1861-től 1863-ig dolgozott rajta. — A háttérrel a szociális harcok alkotják, melyekből az egyénnek plasztikus formában kellene kiemelkednie, valójában azonban az egyéni nem érvényesül, az alakok csak típusokként hatnak. Belé kell olvadniok az egészbe, melyből a szervezet fölépül, minden személyi lelki kiválóság nélkül. Az egész falu a tulajdonképeni főtárgy, forró nyári légkörével, mely körül a cselekvény bonyolódik. A szereplők mintegy csak sajtótermékek, melyek korukban, a szervezet lázas állapotában élnek. Sőt annyira típusok, hogy nevüket is elveszítik, akárcsak Immermann-nál. A »pap«-ról, a »tanító«-ról, a »candidátus«-ról szólnak s közelebről nem nevezik meg őket. Tipikus még a papjelöltnek a pap leánya iránt ébredező, finom megfigyeléssel rajzolt szerelme is, és sokkal helyesebb felfogás és érettebb alakítás árad belőle, mint »Herr Lukas Seiler« párhuzamos mellékeseményéből. Az alakok mindnyájan csak fényképek, és ha az érdekes cselekvény nem kölcsönözne nekik elevenséget, száraz rajzokká fagyának. A régebbivel szemben itt is új motívum jelentkezik. A népélet jellemző vonása alkalmasabbnak tetszik az elbeszélésre, mint a

¹⁾ 30 l. id. m.

sajátságos különcködés, mint pl. a Roth-féle oláhoknál, mivel a novella egész célzatossága arra irányul, hogy a valóság hangsúlyozásával kiemelje egy jellegzetes személynek már ismerős vonásait. Bár ennek túlzásából hibák is következnek, így pl. nagyon kidomborodik az egyén tipikus oldala úgy, hogy csak számbelileg hat a jellem, mint képviselője a mögötte álló tömegnek, sőt egyéni része egészen el is enyészik, de mégis előnyei elég nagyok ahhoz, hogy a fogyatkozásokat ellensúlyozzák. Így van ez a »Dorfschule«-ban is. Egy férfiú azonban áll a szereplők közt: Tóbiás, a paraszt. Míg az „akadémikus“ személyiségek típusokká való lefokoztatásukkal nem éppen a legművésziesebb hatást keltik, sőt mondhatni, azt el is veszítik, addig Tóbiás annál szilárdabban s biztosabban áll közséje földjén. Egész erélye és súlya annál természetesebb, minél inkább csüng a hazai rögön, mivel az egyéni a parasztot kiemeli valódi légköréből. Vannak ugyan egyéniségek, vezetők, de csak a közösségben, a tipikusan rejlik a plaszticizmus, mely ezeket megkülönbözteti a többitől. Tóbiás alakja az Immermann »Oberhof«-jának hatása alatt áll. Szeszélyes iróniája a sorsnak, hogy éppen ezt a legjobban sikerült szereplőt, kinek sokszerűen szemléletes képe az egész elbeszélésben érvényesül, tudatosan ültette át a költő elbeszélésébe, s így ez a személy tulajdonképpen egy idegen szellemnek terméke. De Tóbiásban meg van a szász parasztot jellemző, sajátos vonás is: a paraszt mindenütt paraszt marad.

A történetnek tragikumája Tóbiás rögeszméje. Egy sötét végzet lebeg minden fölött. Hogyan, miáltal hal meg Tóbiás gyermeke, megfeythetetlennek látszik és a szerencsétlenség nem ment a kényszerűség, a mesterkélttség gyanújától. A költőnek szüksége van e motívumra, hogy a cselekvényt kiépítse, de nem tudja művésziesen abba beleszőni. A hibát többé-kevésbé ügyesen leplezi a cselekvény egységes bonyolítása, mely gyors, genialis lendületet vesz és ama hirtelen feltűnő és elenyésző mozzanatot kirekeszti képzeletünkéből. Szinte kulisszaszerűen, de ugyanolyan egészséges alakkal rajzolta meg a költő a többi parasztot; kár, hogy háttérbe szorulnak. Mint »Herr Lukas Seiler«-ben Philip Jakob-né, úgy itten az öreg Nieth áll előttünk ártatlan tudatlanságával és babonás akadémikuskodásával; de mégis különbözik amattól, mert mint varázsló végzetes bünt vesz magára.

Az egész cselekvény, a régi és az új világ harcát jelzi. Ez

a küzdelem a stílusban is kifejezésre jut. A 111 lapnyi elbeszélés szinte regénnyé szélesbül, és miként Immermann »Epigonen«-jeiben, a rendek itt is típusok. Az érdeklődés a képre fordul. Következésképp a cselekvény kúszált, de a hús »kép«¹⁾ közül némelyik jól sikerült. Ilyen főképen a IX., a kerti jelenet, mely eleven természetűségével a költő jelentékeny lírai tehetségéről tesz bizonyosságot. Erős oldala a leírás, ahol ez tulságosan előtérbe nem lép. A genre egész terjengősségével uralkodik a cselekvényen, és az elbeszélés szálait némely helyen teljesen eltünteti. Gyakran pedig hatalmas képpé nő a leheletszerű tájkép, és többé nem szerepel háttér gyanánt, hanem ellenkezőleg, maga lép az előtérbe. A cselekvény erősen küzd e teherrel, amely nem nélkülözi az érdekességet, sőt az elbeszélés derűs verőfényével sokszor kellemes összhangba jut. A költő, a klasszikus szellemnek megfelelően, tartózkodik a személyes részvételtől, ellentétben Marlinal, Rothtal és Teutsch Traugottal is; nem bocsátkozik a megtörtént miatt semmiféle halvány reflexióba, de finom izléssel, beleszővi a tájképbe saját tapasztalatainak egyéni hangját és így, látszólag a cselekvény mellett, oly talajra lép, ahol legbensőbb érzésvilága is kifejezésre jut. Ezáltal természetesen az egész műalkotás két párhuzamosan haladó, önálló részre tagolódik.

Ennek ellenére a megrajzolt egyéniségnek lelki élete szorosan összefügg a természeti képpel. A gondolatvilág lélektana ahhoz kapcsolódik, s ennél fogva a környezettől függ. Ennek folytán a költő módszere, mellyel alakjait rajzolja, nem belülről kifelé, hanem kívülről befelé hat. Ő figyelmes szemlélő, festő, ki örömét leli a valóságban, nem boncolgatja azt lélektanilag, hanem azt az olvasóra bizza. Általánosan észlelhető e jelenség ez időtájt Németországban is, hol a következő naturalizmushoz vezetett. Albert is követi ebben korát. Mindenesetre új felfogás ez, az életnek ujszerű megfigyelése, amit, ha költőnk nem is fedezett fel maga, de az erdélyi-szász irodalomban mégis ő alkalmazott először sikerrel. Csak ha ebből a szempontból tekintünk vissza a regényirodalom első kísérleteire, érthetjük meg azon jelentős haladást, melyet e módszer jelentett.

Régebben az elbeszélés gerincét egyszerűen a cselekvény

¹⁾ A költő a fejezeteket »képeknek« nevezi.

alkotta; a különös, a csodálatos, a váratlan fejezetről fejezetre húzódik egymás után, ez főleg felcsigázza és ébren tartja az érdeklődést. A hősök, mint már említettük, bizonyos jellemvonást viselnek magukon és azt szinte meg is testesítik. Fejlődést a lelki életben sem Roth, sem Marlin nem ismer. Másképp áll a dolog Albertnél. Ő e szálakat magasabb szempontból öntudatos új műfajjá egyesíti, bár igaz, hogy csak a tipikus szűk határain belül. A cselekvény magában véve okvetetlenül veszít, mert ez a természethű genrefestés akadályokat gördít eléje. De előnye ennek a módnak az, hogy a továsiető cselekvény mellett a nyugodt megfontolás, a festői és stílbeli mozzanat fontos tényezővé lesz. Itt tetszik ki azon rejtett szálak egyike, mely a hatvanas éveket a március előtti gondolatkörrrel összeköti. A fejlődés tehát, bár nem történt szemünk előtt, mégsem akadt meg annyira, mint ezt az első tekintetre gondolnók. Korunk már a negyvenes évek mindezen jelenségében csiraképen előre jelentkezik.

De stilisztikai szempontból is haladást tanúsít elbeszélésünk a korábbiakkal szemben. A kérkedő, mindig vaskos kifejezéseket hordozó hang eltűnt, helyette nyelvi finomság, üde közvetlenség uralkodik, mely gyakran Rothnak említett leírására emlékeztet. Széles, nagylélekzetű mondatok fordulnak elő, keresetlen, de mégis választékos kifejezésekkel. Albert nem veszi föl a harcot nagy kortársaival, beéri a középúttal is, ha a külső alak a cselekvény hangulattartalmának megfelel. Nagyon jól tudja, hogy mi készíti őt írásra. Nem lángész, hanem csak középszerű tehetség. Prózája kellemes, nyugodt mederben folyik; csak itt-ott szakítja meg egy-egy lírai toldalék (V. ö. az V. képben: »Auf allen Zweigen stecken jetzt — die grünen Notenblätter, — — — —» kezdetű csinos költemény.) Stilisztikai jelességei ott érvényesülnek legszebben, ahol érzelmi rajongása kifejezésében valamelyes esthangulat nyilvánul, mint pl. a VII. képnek sikerült, zenéi prózája, melyben a papjelölt elbeszéli búcsuját a papilaktól s éjjeli vándorlását hazafelé; vagy a XII. kép nehézkes rajza, tömör színhatásával. Gondolatait nem fejezi ki hosszú körmondatokban, hanem összhangzó kerekdedséggel, anélkül, hogy ríktó ellentétekkel zavarná. Meleg vonzódása a reálishoz, a valósághoz, hatja azokat át, az üres szólamok és indokolatlan pathos kerülésével. Röviden tehát: azt hisszük, hogy itt a legegészségesebb s legharmonikusabb prózával

állunk szemben, melyet a hatvanas évek felmutathatnak. Albert a jelennek, a saját élményeinek költője s az maradt haláláig. Nem érzeleg, hanem érez és azon érzés uralkodik mindenek fölött, amely vele született szerénysége által őt állandóan helyes korlátok között tartja. Más egyéniség Teutsch Traugott, ki Alberttel egyszerre 1861-ben, a »Sächsischer Hausfreund« című naptárban lépett először a nyilvánosság elé.

* * *

Teutsch Traugott írói tevékenységének kezdete az, ami az általunk tárgyalt évek körébe esik s érdeklődésünket felkelti. Első művei csak kísérletek. De a kísérletek már magukon hordják nagyjában Teutsch későbbi jellemző vonásait. Mindenesetre meg kell említenünk, hogy itt első kísérletei vannak előttünk, melyek összes hibáit világosabban árulják el, mint később megjelent művei.

Teutsch Traugott Brassóban született 1829. évi okt. 12-én; ugyanitt végezte a gimnáziumot. Résztvett a szabadságharcban és rövid időre Romániába kellett menekülnie. Tübingában teológiát hallgatott, de csakhamar a költészetre adta magát, s szorgalmasan tanult esztétikát. 1860-ban szülővárosa leányiskolájának igazgatójává választották, 1884—87 országgyűlési képviselő volt, később azonban teljesen muzsájának szentelte magát és visszavonult a közéletől. Jelenleg többnyire Brassó melletti jószágán él.¹⁾

Alberttel egy időben lépett fel 1861-ben a »Sächsischer Hausfreund«-ben, azonban nagyobb ellentétet, mint ez a két író, nem képzelhetünk. Mert míg Albertnél a művészi cél középpontja az egyed rajza, addig Teutschnál a tömeg a fő. Első: »Das Volk hat gerichtet« c. elbeszélésének tartalma a következő: A nagyszebeni polgárok nincsenek megelégedve a patriciusok uralmával. A kézművesek körében általános a forrongás a tanács ellen, melynek élén Agnethler Mihály királybíró áll. Érezhető, hogy a kiváltságos rend a hivataloknak kizárólagos birtoklására törekszik, hogy azokat soha többé ki ne adja kezéből. Az elégedetlenek vezetője egy közkedveltségnek örvendő tanácsos, Gotzmeister. Ezáltal magára vonja a patriciusok haragját, kik meg-

¹⁾ Bővebben l. Trausch-Schuller: Schriftstellerlexikon der sieb. Deutschen 471—474 lapjain. E dolgozat éppen sajtó alatt volt, midőn Teutsch Traugott február 23.-án hirtelen meghalt.

semmisítésére törekednek. Gotzmeister boldogtalan házasságban él. Csak kényszernek engedve vette nőül, szép de szívtelen nejét és már ifjúsága óta szereti Zsuzsanát, egy öreg kereskedő nejét, aki csak félreértések miatt nem lehetett az övé. E nő tilos összejöveteleket engedett meg neki. Gotzmeister szerelme azonban nem marad sokáig titokban. Midőn egy lakoma alkalmával a komestől a neki kölcsönözött 6000 forintot, valamint atyjának hiúzprémét vissza kéri, az letagadja a kölcsönt. Az ebből kifejlődő per folyamán a komes megvesztegeti a tanukat, mire Gotzmeistert rágalmazásért a toronyba zárják. A nép a legderekből vezérétől látja magát megfosztva és kész jogát erőszak árán is érvényesíteni. Egy éjszakán kicsinyes ok miatt felzendülnek, megtámadják a szép Gotzmeisternét, guzsba kötik és a Cibin patakba fulasztják. Az elbeszélés itt megszakad.

A tervezet nagyszabású jellege elvitázhatlan. A mű főcélja a tölkelés bemutatása. Ezért a cselekvényt illetőleg tisztán kulturtörténeti novella. De Teutschnál történelmi, értekező stílus nyilvánul meg a nép élete; hiányzik belőle a költői erő, mely magasabb fokra emeli az egész alkotást. Teutsch első műveiben egy történetről minden sajátága nyilvánul meg. Gotzmeister cselekedetei, az elbeszélés tulajdonképeni fonala, a párbeszédekben úgy is szükölködő novellát történelmi értekezéssé teszik. Egész fejezeteken át végtelen hosszadalmas adathalmaznál egyébről nincs szó. A szereplő személyek ugyan elevenek és szemléletesek, sőt pl. Katalin jellemrajza gyakran igen élénk, de azért valamennyi inkább csak a háttér színesebb díszlete gyanánt hat. Hozzájárul ehhez bizonyos leplezetlen hajlandóság a drámáihoz, mondhatnók, hogy vonzódás a borzalmas jelenetekhez. Az alakokat zománcszerűleg Schiller hatásával vonja be, s ezek szeretik használni Schiller kifejezéseit is.

E mellett feltűnő az a körülmény, hogy a cselekvény lazán s ugrásszerűen halad. Gotzmeister, ki eleinte világosan a főszereplő, csakhamar letűnik a színtérről és többé meg sem jelenik. Alakja csak serkentőleg hat más egyénekre, különösen az elkeseredett néptömegre. Az egész elbeszélés megszakítása — mert a végét annak kell minősítenünk — nem elégíti ki az olvasó érdeklődését.

Méltánylandók ezen elbeszélésben a tömeg rajzának jó kezdetei, amit Albertnél hiába kerestünk. Ebben nyilvánul meg az ujszerű, mely, ha végig tekintünk az erdélyi-szász regény fej-

lődésén, itt lép fel először. A költő azt a nehéz feladatot tűzi ki magá elé, hogy oly értelemben, amint Albert festette az egyed típusát, ő a tömeget fogja megrajzolni. A nép a maga egészében érdekli a költőt. Az egész kor hatása meglehetősen jól sikerült és a népelet beható ismeretéről tanuskodik. Elbeszélésében nem használ csak nemes vagy elvetemült embereket, tehát ethikai végleteket, hanem a középszerűség széles rétegéből egyesíti a tarka egyéni változatokat. Teutsch e rövid elbeszélésben leírása tulajdonképeni tárgyául a népet választotta s következő regényében is hű maradt első kísérletéhez. De belátta azt, hogy a csekély terjedelmű kulturtörténelmi novella nem elégséges a tömeg széles rajzára, azért a regényalakot választotta. E téren nyújtotta a legjobbat.

Már 1861-ben lépett Teutsch Alberttel érintkezésbe, hogy közösen egy évkönyv-félt adjanak ki erdélyi elbeszélésekkel. Vállalkozásuk azonban nem haladt előre. Ezért 1865-ben elhatározta Teutsch, hogy önállóan adja ki »Die Bürger von Kronstadt« című első regényét Gött Jánosnál Brassóban, mint első művét az erdélyi elbeszélések sorozatából. A bevezetésben nyilatkozik a költő azokról a körülményekről, melyek őt írásra készítették. Ő benső ösztönből, benső szükségérgzetből ír, más célja nincs, legfeljebb az, hogy népének multjából képsorozatot mutasson be. Különben hivatkozik Uhland szavára:

»Singe wem Gesang gegeben
In dem grossen Dichterwald
Das ist Freude, das ist Leben,
Wenn's von allen Zweigen schallt.«

A mű alcíme: »Historisches Gemälde aus dem Ende des sieb-zehnten Jahrhunderts«. Tárgya a brassai polgároknak 1688. évi fölkelése a városi tanács ellen, amidőn Karaffa, császári generális, Erdélyt a kétfejű sas uralma alá akarta hajtani.

Veterani generális, Karaffa teljhatalmu megbizottja, Brassó közelében áll, hogy a várost a császár nevében birtokába vegye. A polgárok azonban azon hitben, hogy ezáltal szabadságukat veszítik, és fölizgatva a békétlenkedők szövívőjétől, az öreg Steiner-től, bántalmazták a tanácsot, midőn át akarja adni a várost Veterani küldöttének. Ez nagy veszedelemben forgott és csak az öreg Steiner leányjának, Margitnak bátor közbelépése mentette meg a haláltól. A lány most látta először az ifjút és villámszerűen csapott szívébe a szerelem. Még sincs annyi bátorsága,

hogy Girdot, barátnőjének, Rothenbächernének fivérét, visszaútasítsa, jöllehet elítéli titkos vonalmát az ismeretlen iránt. Eközben az öreg Steiner elfoglalja a Brassó melletti erős kastélyt, hogy fegyveresen álljon ellent Veteraninak. De a sors úgy hozza magával, hogy a válságos éjszakán, a város megszállása előtt elszakad egy lánc, amelytől a város szabadsága függött. Általános fejetlenség támad erre s mikor valóban harcra kerülne a dolog, kardcsapás nélkül adják át a kastélyt. A vezéreket egytől egyig elfogják, csupán Rothenbächer, Katalin férje, menekül meg. Rövidesen végeznek a lázadókkal s az öt vezetőt a piacon lefejezik. Margit, aki nem bírja tovább benső meghasonlását, meghal, amint atyja a vérpadon szégyenletesen kimúlik. Rothenbächert sokáig rejtegette derék neje Steiner házában egy földalatti barlangban. A borzalmas események után neje Bécsbe utazik és kieszközli megegyelmezését.¹⁾

A tartalom ilyen rövid áttekintésben is megerősíti fönti állításunkat, hogy az előadás tulajdonképeni tárgya ismét a néptömeg rajza. Margitnak és az idegen hadnagynak közbeszótt szerelmi története csak azon kis csoport plasztikus megelevenítésére szolgál, amely magában áll az agg pártütő körül. Ez utóbbi sok tekintetben hordozója is a cselekvénynek. Ő az, ki erélyes intézkedésekre figyelmeztet, ki lángra lobbantja a lelkesedést a védelemért, aki vaskövetkezetességgel a halálba megy, mintegy vértanuja saját gondolkodásának. De ő csak a tömeg eszköze, ki tehetetlen a mögötte állók nélkül. Érzelmei is vannak; egyéni jelleme jobban kidomborodik, mint a Gotzmeister fölkelő-vezérénél, megis az ő véleménye, a fölkelésben tanúsított magaviselete, érzelemvilága, a legbensőbbben összefügg a nép érzésével²⁾.

¹⁾ V. ö. Teutsch G. D.: Geschichte der Sieb. Sachsen. I. k. 423 1

²⁾ Érdekes talán megemlíteni, hogy a költő a történelmi tényeket nagyon redukálja, sőt meg is másítja. Bár az akkori kritika nemcsak kifogástalan művészi elrendezését dicsérte, hanem az előadás hűségét is, (V. ö. Friedrich Schmidt szavait a »Kronstädter Zeitung« 1865. évf. 70. sz. ban 503—505. l.) mégis sok kifogásolni valónk volna ez utóbbi ellen is. Nem lehet feladatunk, hogy ezt részletesen kimutassuk, ami a sok történelmi adat miatt tárgya lehet egy önálló értekezésnek, de annyit Trauschsal (Schriftstellerlexikon III. k. 374. l.) már itt megállapíthatunk, hogy a brassói polgárok fölkelésében nem annyira a szultánhoz és a fejedelemhez való ragaszkodások volt a döntő tényező, hanem a félelem az osztrák zsoldosoktól, kiket nálók beszállásoltak. Hasonlóképp alig vádolhatjuk árulással vagy gyávasággal a brassói városi tanácsot, amellyel a költő, valószínűen XIV. Lajos seregének strassburgi borzalmasságaira gondolva, Brassót illette. Mindenesetre Brassóban jellentékeny gyűlöletet tanúsítottak a »németek« ellen (V. ö. Archiv des Vereins f. sieb. Landeskunde. N. F. I. k. 121. l.)

Teutsch e művében képességeinek igen magas célt tűzött ki. A két alkatrészből csak részben sikerült neki arányos egységet alkotnia. A nehézkes cselekvény igen rövid időre szorítkozik és nem nyújt elegendő anyagot terjedelmes földolgozásra. Hosszadalmas szemlélődéseivel pedig önmagát zavarja a költő. Mig Albert elbeszélő műveiben főleg szemléletességével tűnik ki és stílérzékével megfelelő helyeken lebilincseli olvasóját, addig Teutsch előadása a fellengős próza határánál tart és igen gyakran mítsem mondó frázisokban merül ki. A munka kellő közepén elveszti fonálát és a történetiróval kel versenyre. Egész fejezetek (2.) tudományos értekezések. Ehhez járul, ami már »Das Volk hat gerichtet« című novellájában is megnyilvánul, erős vonzódása a borzalmashoz, rémeshez. Sejtelmes érzetek előzik meg az összes eseményeket, hogy komor színezetet kölesönözzenek nekik. Szinte állandó mondata a következő: »— allein es lebt etwas in mir, ein Gefühl, ich vermag es nicht in Worte zu fassen —«. De mégsem vitatható el Teutschtól a lélektani megfigyelőképeség. Igaz, hogy ez kezdő műveiben csak lappang, de csak Marlinnak és részben Rothnak sablonos jellemrajzaira kell gondolnunk, hogy az szembetűnjék. Teutsch mélyebb és bonyolultabb motívumokat keres, minő a szerelem, a gyűlölet, hűség, irigység, és vitéség. Margit veszte tulajdonképen lelki összeütközésben rejlik, aminek rajza ugyan tökéletlen, de a költő szeme előtt világos célként lebegett. Hasonlóan Rothenbächer bezáratásában is tragikai vonás van, mivel ő, a tett embere, a legszörnyűbb büntetéssel lakol vétkeért, ő, mint tetterős férfi semmítévésre van kárhoztatva, ami lelkét szinte az örvöngésig gyötri.

Ami a költő nyelvét illeti, nem zárkozhatunk el azon tény elől, hogy Teutsch első novellája óta tanult. De itt is szemére vethetjük, hogy képzelete bőbeszédűsége készteni. Szinte látszik rajta, mily nehezére esik elhagyni valamely kedves, de felesleges ötletet. Prozáját itt is hosszú mondatok jellemzik. Kezdetben még lépést tart az egységes cselekvénnyel a gazdag, párbeszéd nyelv is, de később az élénkebb párbeszéd teljesen eltűnik és helyébe a lapos értekező próza lép. Az öreg Steiner épúgy beszél, mint leánya Margit; Katalin, mint férje, — sehol sem érezhetjük azt, hogy így csakis Steiner, Margit, vagy Rothenbächer szólhat. Itt is a tömegjelenetek azok, melyek a költőnek stilsztikailag a legjobban sikerülnek; utalok pl. a várkastélybeli jelenetre, ahol a polgárság és a papság azon van, hogy a

forradalmárokat visszatérésre bírják, ami elfogatásukkal végződik. Hasonló ehhez ama fölzúdulás rajza, mely akkor támad, midőn kihirdetik a tanácsülés határozatát, hogy Brassót átadják a császáriaknak. A fölizgatott sokaság élénk mozgolódása, a hivatalnokok fejtelensége, a misera plebs kegyetlensége s meg-gondolatlansága, — mindez szemléletesen áll az olvasó előtt. Ez Teutsch művészetének a kiválósága.

Meghaladná ezen értekezés keretét Albert és Teutsch fejlődésének további rajza. Mindkettőnek epikai munkássá-gában ezután szünet állt be. Albert következő novellája 1872-ben jelent meg, tehát oly időben, amikor a társadalmi élet fejlő-dése az 1867. évvel új irányt vett. Közeledünk korunkhoz, amely ezer meg ezer új, eddig ismeretlen forrásból merítette erejét. Természetesen költőink is fejlődnek; szigorubb követeléseket támasztanak önmagukkal szemben, de már az eddig be-mutatott kezdő kísérletek is rámutatnak arra az irányra, melyen a továbbhaladást nehezen és komolyan ki kell küzdeniök.

* * *

Rátérünk az utolsó íróra, aki az 1867 előtti korba be-illeszkedik és öntudatosan Riehlhez csatlakozik: Seivertre különböző folyóiratokban s napilapokban hozta nyilvános-ságra kulturtörténelmi tartalmu kisebb-nagyobb elbeszéléseit, melyeket 1866—1867 három vaskos kötetbe összegyűjtött (Nagyszeben, Steinhausen kiadásában).

Seivert Gottlieb Gusztáv Szebenben született 1820 július 8-án. A gimnázium befejezése után a jogi tudományra adta magát; először Marosvásárhelyt, majd Berlinben tanult. Amint szülővárosába visszatért, a városi hatóság szolgálatába lépett. De a 1849-ki év szerencsétlensége hivatala elhagyására készítette és csak a kiegyezés után vehetett ismét részt Szeben közéleté-ben. 1872-ben levéltárnokká választották. Mint ilyen szorgal-masan foglalkozott a történettudománnyal is, ahol főkép a céhek történetéről végzett buvárkodásával szerzett elévülhetetlen érde-meket. Szülővárosának levéltárnoki állásában 2000-nél több, addig ismeretlen okiratot fedezett fel. Ugyanitt halt meg 1875. jan. 17-én.¹⁾

¹⁾ Behatóbban l.: Trausch-Schuller: Schriftstellerlexikon der sieb. Deutschen. 429—431. l.

Hogy Seivertet pályafutása, amely inkább a tudosé mint a költőé, valódi történetíróvá avatja, bizonyára feltűnően mutatja életrajzának rövid vázlata is. Ennek ellenére oly téren is megpróbálkozott, mely alapjában véve össze nem fért természetével. Hiányzott benne az előadás költői melege, a beszéd elragodó ékesszólása. Józan természete otthonosabb volt a tudományos buvárkodásban, mint a képzelet világában. Seivert tudatosan Németország irodalmára támaszkodik, hol Riehl mintáját egész sereg utázó követte. Ő is azon szándékkal ír, hogy kortársait kellemes módon tanítsa a történelemre. Hogy azonban mily távol áll már Riehltől, legjobban mutatja „Der Grefenhof zu Kelling» c. novellájának (II. k.) előszava. Ebben többek között azt mondja:

»Sie alle (die Künste) gehören zu einer grossen Fabrik, aus deren gemeinsamer Anstrengung dermaleinst hervorgehen soll und hervorgehen wird, die Perle alles Geschaffenen, der Mensch von wahrer Humanität.

Und doch, lieber Leser, dünkt auch heute Manchen, gerade mein Geschäft, Geschichten zu erzählen aus alten, längst vergangenen Zeiten, sei so schön, als das edle Werk leeres Stroh zu dreschen und der Nutzen der Beschäftigung komme ganz gleich dem Kornertrage jenes Dreschens. Dem ist aber nicht so, es kann doch unmöglich auf Menschen ohne Wirkung bleiben, zu erfahren, was Menschen vor ihnen taten, litten, fühlten, und wenn dies im Allgemeinen der Fall ist, wird es dich nicht anregen zu vernehmen, was deine Väter getan, wirst du nicht trachten, in dem, was sie Edles geschaffen, ihnen nach zu eifern, in dem, was sie unrecht angegriffen, ihre Fehler zu bessern? Ist das der Fall nicht, nun dann habe ich freilich Unrecht, aber das Geschlecht, dem solches widerfährt, will ich zwar nicht mit Füßen aus der Schöpfung stossen lassen, aber ich will ihm freundlich geraten haben, sich überhaupt mit Dingen dieser Welt nicht mehr viel zu befassen, denn sein Sterbestündlein ist nahe heran gekommen. Da ich aber der frohen Hoffnung lebe, dass uns vor der Hand noch einige Lebenskraft und Lebenslust inne wohnt, so will ich mich nicht irre machen lassen und aus der Zeit unserer Vorväter eine Geschichte erzählen, und mich dabei so genau als möglich an die Quellen selber halten.

Ez a kijelentés megmond mindent. Riehl mindig a művészt tartja szemé előtt. Seivertnél a humanisztikus fel-

világosítás eszménye, az emberiség nevelése a vezérlő gondolat. Emellett meg van neki adva az eszköz is, hogy azt megvalósítsa: a történelem és forrásainak pontos ismerete. Minden a történelmi regény és novella felé irányul, mely eltekint a művészi szemponttól, hogy költőiség helyett valóságot nyújtson olvasójának.

Seivert ezt az alsó kötet bevezetésében nyíltan is megmondja:•

•Es fehlt mir jeder innere Drang nach poetischer Darstellung und auch die Beschäftigung dazu; ich habe daher in allen meinen Erzählungen die Liebesfabel nur in so weit benützt, als es unumgänglich nötig war, um aus der Geschichte eine Erzählung zu machen. Dies diene zur Entschuldigung für jene Leser, welche vielleicht in diesen Novellen abgerundete, leichte Erzählungen zu finden hoffen.•

E szerénység jól illik hozzá és sokkal rokonszenvesebb, mint Teutsch kijelentése, hogy ő benső ösztönből ír. Józanul kell novelláit felfognunk, mint ahogyan Seivert gondolta és ha helyyel-közzel egyik-másik elbeszélés kiemelkedik a mindennapiság mértékéből, ezt nem annyira az ihletnek, mint inkább művelt izlésének tudhatjuk be. A novelláknak sajtó alá rendezésénél úgy látszik nem érvényesült valamelyes önálló szempont, mert nem csoportosulnak sem időbeli sorrend, sem esztetikai érték szerint. Az első kötet élén a leghosszabb és eddig még meg nem jelent elbeszélése áll: •Markus Pempflinger.• Terjedelme 19 különböző nagyságú fejezetre oszlik. Ebből látható, hogy itt regénnyel van dolgunk, amely a terjedelmet, a széles medret, a mű epikáját illetőleg, mérközhetik Teutsch hasonló termékeivel.

A tartalom nagyjában a szászok grófjának életéhez és működéséhez fűződik; annak nagyszebeni föllépésével kezdődik a regény és végződik a szászok Zápolya János király előtt való meghódolásával. De Pempflinger ismét csak név, mely köré a főesemények csoportosulnak, mert az író nem tudja őt erélyesen valamennyi esemény élére állítani, hogy ezáltal biztosítsa számára érdeklődésünket. Ő csak mintegy az összes ügyek birajaként szerepel s bennünket csak annyiban érdekel, amennyiben, mint a Ferdinándpárt vezére, képviselője a német királyi eszmének és mint ennek harcosa küzd és bukik. Külsőleg a nagytörténelmi esemény

háttérbe szorít minden cselekvést. Pempflingert eleinte kedvzötlenül fogadják, de csakhamar kiküzdí a szebeniek rokonszenvét. Szemmel láthatólag támogatója a reformációnak, amivel a főpapság körében ellenségeket szerez magának. A mohácsi vész azon kérdés elé állítja, hogy Zápolyához vagy pedig Ferdinándhoz csatlakozzék. Hosszas megfontolás után végre Ferdinánd pártjára áll s vezére lesz a Zápolya elleni harcnak. Szebent fegyveresen védi ellene, azonban nem tudja a várost megtartani és segítségért Bécsbe siet. De innen nem tér vissza, mert midőn látja, hogy a békealkudozások után az ő német királyi eszméje Erdélyben elbukott, nem tudja magát rászánni, hogy visszatérjen Szebenbe, hanem Felső-Magyarországon marad és ott, ki tudja hol, ismeretlenül és elhagyatottan hal meg.

Ezen kiemelkedő egyéniség köré különböző személyek csoportosulnak. A korviszonyokba vannak beállítva, azoknak hullámain emelkednek és süllyednek: pl. Klára, Pempflinger fogadott leánya és kedvese Salzburgi Ferenc. Klára érthetően atyja pártján van és az ő meggyőződését osztja. Az ártatlan hajadon mélyen vallásos és odaadóan csüng a katolikus egyházon; elfordul a mindjobban terjedő protestántizmustól: belebeszélük, hogy az ingadozó egyház megmentése érdekében senki más nem lehet király, mint Ferdinánd, a kath. vallás védője. Ezzel szemben Ferenc már eleve Zápolya mellé állt és tőle várja legnagyobb kitüntetését. Kötve tehát hűségi esküje által nem is pártolhat el tőle. A szerelmesek egyesüléséről ily körülmények között szó sem lehet. Éppen a mikor Báthory István megszállja Szebent, találkoznak, de találkozásuk rosszul végződik. Ezúttal a költő szemléletes képet nyújt a megszállott városról. Midőn a szerelmesek egyesülhetésének már nincsen akadálya, Ferencet a harc folyamán orozva leszurja vetélytársa Majláth. Klára erre kolostorba vonul és mint annak utolsó apácája hal meg. A cselekvény élénkítése végett ott van két más szerelmi epizód is, de ezek csak alárendelt fontosságúak: az ifjú Lulay Jánosnak, Klára fivérének viszonya Roth Margittal, akinek atyja egyike az új vallás legbuzgóbb híveinek, továbbá, mint kitűnően sikerült rövid epizód, az öreg Markgreb tanácsosnak és leányának, Zsófinak, története. Midőn Majláth megszállja Nagyszebent, Markgrebnek leánya kíséretében Kisdisznódra kell mennie, hogy onnan észrevétlenül, valamelyes úton-módon eleséggel lássa el a várost. De rajtakapják és csak az ifju Artándi Ákos hathatós közbelé-

pése menti meg a biztos haláltól. Ákos beleszeret Zsófia és később nőül is veszi.

E rövid tartalmi ismertetés alapján látjuk, hogy a terjedelmes anyag, a szétágazó mese a költői alkotóerőnek nehéz, de hálás feladatot nyújtott. Seivert itt, hol talán a legjobbat adhatta volna, elakad. Még a vezérfonalat is teljesen elejti. Nem tekinti át az egész anyagot és így nem bánhat takarékosan a terjedelmes anyaggal. E tekintetben Teutsch, Roth, és Marlin is sokkal ügyesebbek nála. Némely főeseményhez hatásos mellék-történetet fűz, ilyenpl. az imént említett novella-féle is, melyben az öreg Markgreb játssza a főszerepet. Más esetben kellemetlenül hat a rosszul hasonlított cselekvény. Az első kötet 23. lapján többek között így szól: »der 24. November verlief in Unruhe und mannig-facher Tätigkeiten für den nächsten, wichtigen Tag. Am 25. Morgens um 5 Uhr — — —«. Ez a kronikák stílusa: csupán történelmi lelkiismerete megnyugtatása végett említi a napot. Semmi sem történik, de megemlékezik róla a teljesség kedvéért. Az első fejezetekben Hecht János és Heltner Magdolna áll előtérben. De csakhamar végleg eltűnnek szemeink elől. — Hogy miként látja el Seivert a cselekvényt művelődéstörténeti függelékkel, arra jellemző a következő: János és Magdolna találkán vannak (2. fejt.). A két fiatalnak boldogságáról van szó. Az olvasó egész figyelmét erre irányítja, de hasztalan, — a párbeszéd megszakad és következik egy vallástörténelmi tanulmány. Határozottan jobbák népjelenetei és némely életképe. Mert a mikor Grauhansel a legnagyobb veszély közben is mitsem sejtve festheti a kék eget, szolgálja pedig, midőn már tetőfokra hágott a városban az éhinség, szénát eszik és elpusztul, — ezek oly képek, melyekből nem hiányzik a megkapó ironia.

A költő mind e gyöngéihez társul lehetetlen nyelve; ez egy-kettő kivételével valamennyi novellájáról elmondható. Az író barátságos megszólításokkal, mint: »freundlicher Leser« és »schöne Leserin« igyekszik a közönség kezét megnyerni. De ebben is igen gyakran túllép az izlés határán. Csupán a következő esetre utalok. Váratlan eljegyzésről van szó, mely általános feltűnést keltett. Ekkor így beszél: »Alles staunte. Wir aber, ausgestattet mit dem herrlichsten aller Vorrechte, dem, dass uns nichts geheim bleibt, wir staunen nicht, — wir wissen — und wollen — aber nur im Vertrauen — auch unseren Lesern und Leserinnen das Geheimnis erklären«. Csak a vége

felé és az utolsó fejezetekben vesz fel erélyesebben haladó nyelvet, és ad hatalmas lendületet az epikai menetnek. Ódon fordulatokat azonban ügyesen használ. Pempfingerrel pl. ezeket mondhatja (1971.); »Ihr wisset wohl selber gut genug, dass mir an Freunden an des Königs Hof kein Übergnügen haben, auch sein nicht alle, die dort den Fuchsschwanz streichen, Ferdinands ergebener Diener —« stb. ami összefüggésben jól hangzik. Egyes fejezetek eleven szemléletességüknél és egészséges alakításuknál fogva csaknem teljesen kiesnek a mű keretéből. De éppen ezen aránytalanság árulja el leginkább a költő képtelenségét terjedelmesebb anyaggal szemben. A benső összhang nincs meg. Hiányzik az epikai nyugodtság is, bármennyire keltse is az ellenkező látszatot a leírásoknál való hosszadalmas időzése. Előadásának nincsen egyenletes tempója; néha mélyen a multba nyúl vissza, máskor előre siet. A cselekményre nézve fontos, hogy az eseményekkel röviden végez; művelődéstörténeti apróságokat ellenben ellaposít. Éppen itt látható Seivertnél a hatvanas évek történelmies izlésének hatása. Amit a 40-es évek írói csak jeleztek, vagy a mi nálunk talán részben meg is valósult, azt most Seivert a hatalmasan föllendült történettudományra támaszkodva a végletekig túlozza. Ez az irányzat csak annyiban hatott Albertre és Teutschre is, kik erős érzékükkel az esztetikailag megengedhető iránt soha nem mulasztották el elbeszéléseikben a művészi szempontot is érvényesíteni, amennyiben éleesebb tette megfigyelésüket a valósággal szemben. Seivertnél szintén ez az eset állott fön, de ő egy lépéssel még tovább megy: feláldozza a művészi mértéket; — ő az egyedüli kinek nyomdokaiba utód nem lépett. Határozottan látták, hogy rajta keresztül a haladás lehetetlen; ennél fogva igyekeztek ismét visszatérni a helyes kerékvágásba.

Annál csodálatosabb, hogy Seivert a novella terén is egészen elfogadhatót, sőt kiválót alkotott. Ez volt az ő tulajdonképeni működési köre. Bizonyítja ezt mindjárt még első kötetéhez csatolt »Der Kirchenstuhl« című elbeszélése, ahol szerencsés érzékkel egy a céhrendszerről¹⁾ alkotott egységes, kerekded tanulmányba életerős képzelti alakokat állít. Rohrbächer Márton tekintélyes asztalosmester Lindenberger Péternek egy nürnbergi ifjúnak a céhszabályzat ellenére egy »Stückwerk«-et

¹⁾ Seivertnek szándékában volt a céhek történetét megírni.

azaz egy remek templomszéket ad át kidolgozás végett. Ezért az idősebb segítők, főleg Friedrich Mihály, a legöregebb, heves szóváltásba kerül a mesterrel, mivel az ifjú nürnbergit a szabályzat értelmében íly kitüntetés nem illetheti meg. Sőt Mihály annyira megy, hogy a mester ellen a céhnél panaszt emel. Voltakép azonban a mester leányát szereti, most pedig bosszút akar állani az apán a visszautasításért. És Rohrbächernek ellenségei vannak az egyesületben, kik büntetést rónak rá. De ő az ítéletnek nem veti magát alá, hanem föllebez a tanácshoz. Itt is pórul jár, mert ismét csak az öreg segítőknek adnak igazat. Még műhelyét is bezáratják, úgy, hogy nem lát semmiféle megoldást. Ekkor ebben az ügyben egy napon meglátogatja őt Melas György, a városi pap és beszélgetés közben figyelmezteti a mestert a céhszabályzat azon bekezdésére: »Auch soll kein Meister keinem Gesellen Stückwerk zu arbeiten geben, er hab denn eine geliebte Jungfrau und wollte sich unter uns setzen«. Az utómondatot különösen hangsúlyozza. Ekkor a mesternek rögtön egy ötlete támadt a kérdés megoldására. Habozás nélkül eljegyezteti leányát a nürnbergivel és így véget vet az egész civódásnak. Ez kapóra jön a fiataloknak. Hisz már régóta szeretik egymást és csak kölcsönös bátortalanságból nem nyilatkoztak eddig.

Seivert ezen elbeszélésével talán az összes erdélyi szász írók közül leginkább közelítette meg Richl programját és eszméjét. A cselekvény gyorsan halad. A rövid eseményt élénk fordulatokkal és korrajzban híven alkotta meg erősvonású ecsetkezéssel. Ez Seivertnek legjobb novellája; finom humorral a sajátyszerű céhrendszert használja föl két bátortalan ember egyesítésére s ezáltal még fokozza a rajz különös báját. Stiliztikailag is kifogástalan. Rohrbächer mester, a kissé duzzogó apa, az írgy Friedrich Mihály, a kedves, bátortalan Rebekka, aki szerelme dacára eleinte kacér mozdulattal látszólag csak a külső kényszernek, atyja parancsának enged és végül a szörszálhasogató városi pap, — mindezek oly alakok, aminők a legjobb vigjátékban is fölhasználhatók. A céhrendszer szigorú környezetét finom irónia vonja be; a szerelmi történet pedig ügyesen illeszkedik ellentét gyanánt melléje. Különösen a két szerelmes első nyilatkozatának előadása, miután egymással eljegyezték magukat, sikerült a költőnek pompásan.

Igaz, hogy a nagyszerű tárgy más alkalommal többnyire jelen-

téktelen rajzá silányul. Így a »Gaan von Salzburg« című rövid novel-
lában, amely az anyagot illetőleg éppen elég megírni valót nyújt.
Egy vitás tizedadózás miatt, Alard a vízaknai örökös bíró (Gref)
és Petrus, a fehérvári püspök közt heves harc támad; egyik sem
akar engedni igazából, hanem háborúval fenyegeti a másikat,
ami az országnak akkori viszonyai közt — 1278-ban történt —
könnyen megeshetett. Így folyt hosszú ideig az ellenségeskedés,
mig végre a püspök, hogy valahára véget vessen a viszályko-
dásnak, Alardot alattomban meggyilkoltatja. Éppen midőn Gaan,
Alard fia, a reggelinél ül, hozzák haza a holttestet a meglepett
örököshöz. De ez azonnal kész a bosszura; összehívja munkásait
a tárnákból, hogy Fehérvárra, a püspöki székhelyre fegyverrel
támadjon. Tényleg sikerül is a várat bevenni és lángba borí-
tani; a püspök a környék nemeseihez menekül, de a bosszuálló
ellen mitsem tehet. — E pompás s önmagában valóban festői,
inkább balladai tárgy teljesen meghaladja Seivert költői tehet-
ségét. A tömegalakításban jelentékeny hanyatlás tapasztalható
a »Kirchenstuhl«-tól e vázlatig. Az esemény szélesen épül föl,
a párbeszédet pedig csaknem teljesen nélkülözi. Mindjárt kez-
detben IV. Béla és V. István uralkodásáról szóló négy lapnyi
történelmi értekezésből bontakozik ki az epikailag tulajdonképen
értékesíthető rész. Az egész rajz terjedelme 19 lapot tesz ki.
Hogy a teljes anyag ily aránytalan elrendezésben alig, vagy
egyáltalán nem elégít ki, az az elmondottak után magától érthető.
Végül még tanulságot is függeszt művéhez: »Wenn es dich
aber, lieber Leser, bisweilen dünkt, wir lebten in einer gar
schlechten Zeit, und sei nicht abzusehen, wie und wann sie
wieder sich bessern würde, und will es dir, wie du täglich
Andere hören kannst, auch vorkommen, die früheren Zeiten
wären schöner und besser gewesen; so erinnere dich an die
Geschichte des Gaan und denk, dass dies nur ein Moment ist
aus einer Zeit, die so wild volle siebzig Jahre dauerte von
1241 bis 1310, — bedenke dies und fasse daraus Hoffnung
und Zuversicht auch für unsere Zeit und fühlst du solche in
deinem Herzen, dann habe ich erreicht, was ich erreichen
wollte, durch die kurze Erzählung von Gaan von Salzburg.«
Ez nem egyéb, mint az irányregény eszménye, miként a beve-
zető részben kifejtettük, amely itt nyer legvilágosabban kifejezést.
Csaknem az ifjú-Németország korára emlékeztet, amidőn a köl-
tészetet az élet szolgálatába szegődítették. Legfeltűnőbb e

novellánál, hogy hiányzik belőle a szerelem, tehát ismét azon elv, hogy a költő a cselekvényt lehetőleg közvetítő medium nélkül bonyolítsa le.

Azon művelődéstörténeti problémát, mely valóban nem nélkülözi az érdekességet, az örökös bíróság (Grefentum) kérdését,¹⁾ Seivert most egy második nagyobbserű elbeszélésben, melyet régénynek is nevezhetünk, igyekezett megközelíteni.

A »Grefenhof zu Kelling« című művében már egy teljes század megrajzolására vállalkozik, melybe az egész százság harcait és fejlődését viszi bele. Ugyanazon értelemben, amint később Freytag meg kísérelte »Ahnen« c. művével, hogy az egyénnek elődeivel való összefüggéséből, őseinek egész világából kimutassa korábbi idők elhatározó befolyását a jelenkorra, Seivert megelőzve a nagy író, fogalmat nyújt arról ebben mint öröklődik egy gondolat, egy eszme nemzedékeken át és mint válik az unokák ethikai meggyőződésévé. Ha világosan kimondja már a »Grefenhof zu Kelling« idézett előszavában, hogy a történelemmel való toglalkozás sarkal leginkább az ősi erény követésére, ezt az eszmét mostan művészileg is ki akarja fejteni. Apáról fiúra, fiúról unokára száll ugyanazon szellemi irány. Csak lassan, fokozatosan szegődnek a kard me-rev, nyers hőseihez szelvedebb erkölcsök is. Az a határ, melyet az egyénnek áthágnia tilos, az egész családnak szeme előtt lebeg. Az örökölt tan és az egyéni hajlandóság közt ez a tragikai mozzanat az összeütközés, mely azután vagy kétségbeeséshez, vagy belenyugváshoz vezet. Ezért, ami az irányt s szándékot illeti, e régény mozgató rugói egyáltalán nem esnek messze korunk felfogásától, sőt az erdélyi szász irodalomban az első terméket képviselik, melyben az öröklés kérdése kerül szóba. Ha tehát e gondolat hasonló művészi alkotóképességgel kifogástalanul öltött volna testet, az erdélyi-szász irodalomnak legmélyebb és ethikailag legértékesebb régénye ez volna. De ez nincsen így.

A mű középpontjában az örökös bírók állanak, akik immár egy századon át uralkodnak nem kevesebb, mint három nemzedéken keresztül. Az író az anyagnak három részre való tagolásával saját megjelölése szerint három »képpel« törekszik feladatát megoldani. Az első, 1324-ig terjedő kép felöleli a Róbert Károly

¹⁾ V. ö. Teutsch D. G. Geschichte der Sieb. Sachsen I. k. 56. I.

és László vajda elleni nagy harcot és a nemzetségeknek megosztását egymás között. A második jellemzi a hatvanas évekig a forrongást falvak, nemzetségek és a polgárság között; a harmadik pedig a tisztult helyzetet mutatja be: a polgárság az uralkodó elem. Ennek megfelelő az egyes képek alcíme: I. »Der Kampf« II. »Gährung« és III. »Klärung«. Az idők változását pedig két örökös bírónemzetségen mutatja be. Egyfelől a Kellinger örökös bírák családja áll, mely féltékeny gonddal öröködi a neki juttatott jogok fölött. Rémkép előtte a rendek egyenjogosultsága, tehát ez ellen minden erejével küzd. Másfelől a Gobel család, az örökös bírónemzetségek ellen kel ki az összes polgártársak egyenlőségéért az örökös bírák hemesi kiválásának megakadályozása végett. A két családot azonban benső baráti kötelékek fűzik egymáshoz és így természetzerűleg bizonyos tragikai összeütközésnek kell kifejlődnie, mielőtt e barátságot politikai kérdések teszik próbára. Az első kép, mintegy a bevezető rész, Róbert Károly király ellen irányul és a szász fölkelés leveretésével végződik. A szereplő személyek az öreg kelneki Dániel és nagycsüri Gobel, akik itt mutatkoznak be. Csak a második képben kezdődik az igazi mese kifejlődése, amely azután a regény végéig szövődik: Mihály, a második nemzedékbeli kelneki örökbíró leányának, Ilonának szerelme az unokához Gobelhez. A legifjabb Gobel-sarj nevelését behatóan rajzolja a költő. Szébenben nevelik a legifjabb Kellinger Mihállyal, a hasonnevű örökös bíró fiával. Gyakran meglátogatja a Kellingerek családját, ahol beleszeret barátja nővérebe, Ilonába. Az apa észreveszi ezt és azon van, hogy Gobelt saját politikai eszméinek megnyerje. De hasztalan. Gobel hű marad ősei elvéhez. Erre Mihály kiutasítja házából, minélfogva szó sem lehet az Ilona és Gobel közt való házasságról. Búcsút vesznek hát egymástól, de ez alkalommal Spindorf László kilesi beszédjüket. Gobel észreveszi és haragjában megöli a hallgatódzót. Gobel most elveszett. Kibujdosik hazájából s három évig utazik a külföldön mindenfelé, hogy végre, fogadásához híven, az egyháznak szentelje magát. Ez a tragédia a következő harmadik képben a két szerelmes tisztult, összhangzó életében domborodik ki. Gobel népének szorgos, hű, közkedvelt tanácsadója. Nemes emberszeretetében és megnyugvásában végül az erdélyi püspöki méltóságra emelkedik. Ilona egy magyar nemest — Ubult — szerencsétlen kegyével, de azért ő is egész életét a közjónak

szenteli. Emellett élénk színben állanak ellőttünk a történelmi események is, melyek a században felmerülnek. A szász polgárságnak örökös féltékenykedését és szükkeblültségét, a főnemesség merev megközelíthetetlenségét, végül Károly és Nagy Lajos nyájasságát s igazságosságát helyesen fogta föl az író. Mint nagyszerű záró eseményt a várnai csatát (1444) mondja el, melyben az utolsó Kellingi súlyos sebet kap és meghal. Gobel a püspök már előbb hunyt el.

Érthető dolog, hogy Seivert ily rövid terjedelmű regényben igen széles alapra fektette a tárgyat. Az események oly gyors egymásutánban vonulnak el szemeink előtt, hogy alig alkothattunk magunknak képet a személyekről, a kik amazoknak mozgatói; Gobel a nagyapa, az apa és unoka pedig hirtelenül vénülnek szemünk láttára. Mert még nem teljesen kifort emberek szerepelnek a regényben, mint később Freytagnál. Látjuk miként öregednek és tűnnek le a nélkül, hogy maradandó nyomot hagynának maguk után. Bár a szerző eléri azt, hogy eseményhalmazzal érdeklődésünket sohasem fárasztja, meg egységesebbnek tetszik ezen elbeszélés sikerült életképeivel és színes történelmi rajzaival,¹⁾ mint más hosszabb műve, mégis nem elégséges a tervezet nagyszerűsége, hogy a száraz, szinte közönséges szerelmi mesét művészileg kifogástalanul illessze az egészbe. Itt is még egy egész sereg más kisebb többé-kevésbé sikerült epizód játszik közbe. Csakhogy ilyfajta betoldások elvégre is unalmassá válnak és érdekest alig nyújtanak. Ebből kifolyólag bizonyos kúszáltság támad a bonyolításban, amennyiben a legfontosabb a kevésbé fontossal egymás mellett áll. A végzetes zavar természetszerűleg a cselekvény bömlésére vezet, amelyet egy még oly ügyesen összerakott mozaik sem emelhet epikai műalkotássá. Így hát dacára a messze távlatnak egy bár olvasható, de művészileg fogyatékos regény áll ellőttünk.

A II. kötet novellájával Seivert visszanyúl a német telepítés legrégebbi korába. Címe: »Vor 621 Jahren«, s a tatárjárás, idejében játszik. Ezen elbeszélés a költő a mondák világából merít és olyan alakokat szemléltet, kiket jó részben nem lehetett történelmileg biztosan kimutatni. — A tatárok betörték az országba és a szerencsétlen király haderejét a sajói csatában tönkrevették. Erre Erdélyben is készülődnek fogadtatásukra. Klingsor, a wartburgi

¹⁾ Lásd pl. a 77–79. lapon a lakodalmi szokásokat.

dalnokversenyénél szereplő hős,²⁾ aki itten erdélyi szászként lép föl, alkotja tulajdonképeni középpontját az érdeklődésnek. Ő azt tanácsolja, ne bocsátkozzanak az ellenséggel nyílt harcba, hanem várják be a biztos falak mögött. Mikor azután az ellenség tényleg közeledik, tanácsa jónak és legkörültre tekintőbbnek bizonyul. Lentink elrejtőzködik a közeli erdőben és midőn a tatárok éppen ostromhoz látnának, előtör a szászokkal a sűrűből és tönkreveri őket. Klingsor itt valóságos »varázsló«. A középelnémet költemény mély gondolkodású embere közönséges politikussá válik. A költő képzelete, minthogy nem volt kötve határozott személyiséghez, nem is törekedett, ezen nagyszerű alak rejtélyét művésziesen megoldani. Ahelyett, hogy őt mozgó jellemmel festene s ezáltal drámai lendületet és titokzatos mélységet kölcsönözne az elbeszélésnek, — hisz mindkettőnek csirája már a személyben rejlik — Klingsor a cselekvény deus ex machinája, kinek ember és szellemek fölötti uralma torzképe ama rejtélyes férfiúnak. Klingsor mindent lát, mindent hall, mindent sejt, s amidőn meghal és egy nagy csomó könyv marad utána, ezeket mint ördögi munkákat jól összekötözve az egyház védő szárnyai alá helyezik, nehogy bölcseségüket valaki elsajátítsa. A helyzet élénkítésére ismét csak a szerelmi mese szolgál. Nem egy, hanem egyszerre több szerelmespár lép föl, kik aztán »wider alles Erwarten« házasodnak. Szerelmes először is Hermann, Lentink ifjabb fivére, Ágotába, egy szép hölgybe, aki a szászokhoz menekült és segítségéért esedezett. Keresztély viszont Hermann nővérét, Annát szereti. Az egész elbeszélés az annyira kedvelt kettős házassággal végződik.

E novella a legtávolabbról sem emelkedik ki egy egészen közönséges tárca keretéből. A mese erélyesebben szövődik s eléggé bájos, de itt is hiányoznak a bonyolultabb jellem- és alakcsoportok. Minden oly egyszerű és annyira a cél felé irányul, hogy az olvasónak még csodálkoznia kell, mikép tud a szerző az anyaggal mindvégig kitaratni. Művészi díszítésben távolról sem közelíti meg a kortársait pl. Albertet. A szerelmi mesével való otromba elbánás mindent szétszakít. Seivert itt teljesen hajótörést szenved.

²⁾ V. ö. Hienz: Magyarországi Klingsor a mondában. Budapest 1909. Megbocsátható tévedés Seivertnél, hogy elbeszélése hűsét azonosítja Eschenbachi Wolfram Clinschorával. E kérdésre csak Hienz vizsgálata derítették fényt. V. ö. 57 l.

Művei között találunk egy másik elbeszelést is, a mely már tartalmával is a »Kirchenstuhl«-ra emlékeztet. Itt, épúgy mint amott, a tősgyökeres polgári céhrendszernek szigorú szabályait használja fel Seivert, melyeknek előnyeit és hátrányait, világosan elénk tárva, igen sikerült történelmi elbeszélésbe öntötte. Rosenauer Jancsi szereti az aranyötvös céhmesternek, Simonnak a leányát Annát. Távoli országokból tért haza és barátságos fogadtatásra talál a mesternél. Ez szívesen is látná őt leánya kérőjének. Ámde neje, Katalin magasabbra vágyik és az ifjú nemeseket, Tabiaschi Györgyöt, valamint Salzburgi Miklóst támogatja. Mindkettőjüket azonban Szebenből elszólítják, minthogy családjaiknak a polgárokkal való házasság nem kívánatos. Ehhez járul még az, hogy Györgyöt anyja meg akarja sérteni, hogy fiának bőszip haragját azután a neki gyűlöletes Miklós ellen fordítsa. Közben az öreg Erasmus, a festő, Rosenauer-ral szemben alakoskodik — egyrészt, mert irigylit tőle menyasszonyát, akit unokaöcsének szemelt ki, másrészt, mivel nem szeretné őt maga mellett vetélytársnak. A polgári életből vett epizód azután a Szeben körül lejátszódó nagy világtörténelmi eseményekbe olvad. Rosenauer kitünteti magát a nagy Hunyadi előtt, aki gazdagon megajándékozza. Erasmus mester cselszövényei nem valósíthatók meg, sőt napvilágra kerülnek, miután Rosenauer minden rosszakaratú szóbeszédétől tisztázza magát. Végül Annát nőül veszi.

E műnél is látjuk, hogy Seivertnél a polgári életből vett rövid elbeszélései elég tökéletesek. Nyelvi sajátságait leszámítva itt is sikerült egyesítenie a nagy történelmi eseményt az egyszerű polgári élet eleven rajzával. A cselekvény mindvégig fokozatosan halad, az alakok pedig, bár egyszerűen, de élesen domborodnak ki. A középkori céhrendszer terén szerzett ismeretei lehetővé teszik a szerzőnek, hogy választékosan használjon szak kifejezéseket¹⁾ és ezáltal még változatosabbá tegye a mű sajátosságos színezetét. A cselekvény fölépítésénél a kispolgári magánéletből indul ki s a történelmi események ügyes közbeszövéssével mindinkább regénnyé szélesíti elbeszélését. Ami kezdetben csak kedélyes novellának tetszett, végül valóságos római eposzá nővekedik. Mindenesetre bajt szerez neki technikai hanyagsága is. Mert midőn pl. ezeket mondja: »Wir haben von Aennchen und ihrer Mutter bereits mehreremale gesprochen, ohne ihre Personen zu

¹⁾ Mint jellemzőkre, csupán a következőkre utalok: »Köpfe« (kannák), »Mäglein« (fel nem állítható edények) stb.

beschreiben; wir wollen dies nachholen, ehe sich die Gesellschaft zu Tische setzt, damit wir uns unter gehörig aufgeführten Personen befinden, — — « előadása együgyű, mely a valóban bájos tárggyal kellemetlen ellentétbe kerül.

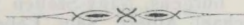
Honnan van tehát az, hogy az elbeszélő művészet terén tett sikeres kísérletei mellett a legtöbb esetben oly teljes kudarcot vall? Véleményünk szerint a következő okok játszanak ebben közre, melyeknek elhatározó fontosságuk van egyszersmind művészetének is megbirálásánál. Először is Seivert a hatvanas éveknek tipikus írója, ki mindennél többre becsülte a tudományos buvárkodást és ezt büszkén írta zászlójára. Maga is tevékenykedett a történettudomány terén s így a történeti tények biztos meghatározásakor elvesztette kedvét és erejét a bohó regéléshez. Az előtte hatalmas tömeggé növekvő anyaggal szemben tehetetlenül áll és csak nagyon szerényen kísérli meg, hogy a szilárd eseményeket eleven cselekvénnyel, legszívesebben a legegyszerűbbel, ha lehetséges egy szerelmi történettel, hozza kapcsolatba. Nélkülözi a teljes összpontosítást és a helyes ízlést, hogy nagyobb epikai tehetség nélkül is kezelhesse tárgyát mint később Freytag. Hisz a tárgy megválasztásában elég ügyességet tanusít, annál is inkább mivel szorványosan igen jó leírásokat is mutat fel, már ahol az epikai terjengősség nem nyúlik éppen a végtelenbe (v. ö. »Kirchenstuhl«). Látszólag azonban megveti a mese szabadabb bonyolítását is. Ő elsősorban történetíró akar lenni; csakis a száraz történelmet igyekszik az olvasónak rokonszenves formában bemutatni, hogy — miként maga mondja, — az embereket a humanizmus eszményére nevelje. Ez minden művészetnek tudatos visszautasítása. Ő az epikai alkotás legfontosabb tényezőjének, a képzeteknek teljesen híjával van. Ezt mindenekelőtt novelláinak egyhangúsága árulja el. Tekintsünk csak rajtuk végig, akár a »Grefenhof zu Kel-ling«-en, akár »Markus Pempflinger«-en, akár »Vor 641 Jahren«-en mindenütt ugyanaz a történet ismétlődik, ugyanaz a szőke Jancsi nyeri el szőke Margitkáját, és a körülmények szerint boldogok lesznek, vagy nem. Hogy pedig hosszabb regényben, ahol mégis csak nehezen érheti be csak egy szerelmes párral, lehetőleg elejét vegye a veszedelemnek, hogy esetleg egy finomabb lélektani motiválással a történet érdekességét fokozza, a szükség szerint egy második, sőt harmadik szerelmes párt is vezet oldalhoz, vagy pedig az ellentét növelésére egy vetélytársat is

szerepeltet, valamely korábbi rémregény ijesztő, színpadi alakjai közül (pl. »Markus Pempflingert«-ben Lemmel, vagy a »Grefenhof zu Kelling«-ben Spindorf Miklós), aki aztán teljes odaadással a boldogság meghiusításán fáradozik. Ha ezen gyöngeséghez még bizonyos nyelvi fogyatékoság szegődik, beláthatjuk, hogy itten együtt szerepel valamennyi tényező, amelyek egy igazi remekmű keletkezését meghúsják. Figyeljük csak meg, mikép vázolja az általa annyira becsült szerelmi jeleneteket, hogy lehetőleg jó barátságban maradjon az ő »kedves olvasó«-jával meg »szép olvasónó«-jével, hogy őket az Isten szerelmére — meg ne szégyenítse! A »Grefenhof zu Kelling«-ben így szól: (284. l. Seivert egy csökönyös ifju és leány találkozását akarja előadni): » er (egy bölcs) wird dir vom Himmel bis zur Erde herab an einem Schnürchen beweisen, dass nichts als freier Wille die Welt regiert, und sprichst du ein Wörtlein dagegen, sei es auch der bescheidenste Zweifel, puh! Wie versinkst du in Schwefel und Dampf, ob deinem verdammlichen Unglauben. Eine Tatsache ist aber mehr wert, als tausend Beweise, und eine Tatsache war's, dass unser Martin mit dem festen Vorsatz in die Stube getreten war, recht sehr wenig nachgebzig und freundlich zu sein; den freien Willen hatte er auch, und siehe da, als er nun in der Stube drinn war, sehswimmen auf einem einzigen Strahle zweier schönen Augen, alle Vörsätze dahin, woher nichts mehr zurückkommt, ins Meer der Vergessenheit«, E kimerítő részlet a kissé kacér, szégyenlős stílusának jellemzéseül szolgál, mellyel a szerelmi mesét, tehát saját képzeletalkotását kezeli. Szerkezetileg nála így csakis kétféle létezik: vagy valami szerelmi jelenet, aminő a most bemutatott, vagy a történelmi értekezés, dúsan tarkázva évszámokkal. Ebből kerül össze minden. És ha mindamellett néha mégis aránylag szerencsés kézzel nyúl a szerző a multhoz, miként említettük, — úgy ebben hajlandóbbak vagyunk inkább a véletlent, mint tehetségének határozott erejét látni. Seiverttel egy irány kerül zátonyra, amely kimerítette önmagát.

* * *

Uj társadalmi alakulatoknak kell megindítaniok a regény-és novellairodalomnak új alapon való fejlődését. Seivert iránya egyenest a történelmi értekezésbe szakadt. Richl eszményének fércmása volt ez, amit a kortársak is éreztek. Eleinte lelkes-

déssel olvasták a novellákat, de csakhamar feledésbe mentek, s manapság már csak mint irodalomtörténeti ritkaságok szerepelnek. Jelentékeny szerepet játszottak az egykori fejlődésben és német minta szerint kísérletet tettek a nagy tudományosságnak művészi ötletekkel való egyesítésére. A teljes siker azonban egy későbbi korra várakozott. Magyarországnak és Erdélynek mindenekelőtt az önkényuralomtól kellett megszabadulnia. A benső kényszer, mely egy valódi hazai művészet keresése közben, szertelenségre vezetett, a szabatos buvárkodás, amely vele karöltve járt, a következő korszakban a középuton lelt szilárd alapot honnan egy erdélyi-szász regény fejlődési lehetőségeinek határai megvonathattak. Roth, Marlin és velük együtt a »Stundenblumen der Gegenwart« látszólag még egészen honi, valósággal azonban, nemzetközi tárgykörbe szövődnek, melyben a képzelet nagyjában még korlátlanul csapong; — kivételt csak »Sachs von Harteneck« tesz. Képzeletben szegény, de történelmileg nem egykönnyen támadható novelláival Seivert Alberttel egyidejűleg a valóságra tereli a figyelmet s támogatva a külföldön közben végbement izlésváltozással, közvetlenül az erdélyi-szász költészetet erősíti. Míg Albert az igazi falusi mesét hozza virágzásba, addig Seivert előkészíti a nagy történelmi regényt.

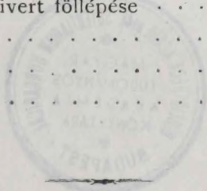
Friedrich Schiller von
Lübeck
Königliche Bibliothek der Universität zu Halle
1817
Adolf Schiller
1817
O. U. Teubner
Beschreibung der Geschichte des Saechs. I. Reichs
1817
Friedrich Teubner
Geschichte der Saechs. Reichs III. u. IV. Teil
1817
Beschreibung der Saechs. Reichs III. u. IV. Teil
1817
Bilder aus der Saechs. Reichs III. u. IV. Teil
1817
Leop. Daniel Teubner
Beschreibung des Saechs. Reichs
1817
Beschreibung des Saechs. Reichs III. u. IV. Teil
1817
Friedrich Schiller
Geschichte des Saechs. Reichs III. u. IV. Teil
1817
Georg Witkowski
Die Kaiserliche Bibliothek der Universität zu Halle
1817
R. F. O. Wolff
Karl Weigelt
Königliche Bibliothek der Universität zu Halle
1817
Konstantin von
Wurzach
Beschreibung der Saechs. Reichs III. u. IV. Teil
1817

Forrásjegyzék.

- Allgemeine Deutsche Biographie:** Leipzig 1875 és k.
Archiv des Vereins für Siebenbürg. Landeskunde. Neue Folge 1. 21. 26. 27. 28. k. (Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Számos évfolyam.)
- Beöthy Zsolt:** A magyar irodalom története. 2 k. III. kiad. Budapest.
Georg Brandes: Die Literatur des 19. Jahrhunderts in ihren Hauptströmungen dargestellt: VI. k. Das junge Deutschland. 1891.
- Otto Hauser:** Der Roman des Auslandes seit 1800. Leipzig 1913
Weltgeschichte der Literatur 2 k. 1910.
- Karl Heinemann:** Die Deutsche Dichtung. Leipzig 1910.
Hienz Ármin; Magyarországi Klingsor a mondában. Budapest 1909.
Hundert Jahre sächsische Kämpfe: Nagy-Szeben 1896. (Gyűjtött előadások.)
Hellmut Mielke: Der Deutsche Roman des 19. Jahrhunderts. Berlin. 1898 és 1912.
- „ „** Geschichte des Deutschen Romans. Leipzig 1909.
Franz Obert: Sächsische Lebensbilder. Wien 1896.
Porsche Rezső: Harteneck alakja a magyar és az erdélyi-szász költészetben. Budapest 1910.
- „ „** Geltsch Liederbuch der Siebenbürger Deutschen. Nagy-Szeben 1912.
Szinnyei J.: Magyar írók élete és munkái. Budapest 1890 és k.
Friedr. Schuler von Libloy: Kurzer Ueberblick der Literaturgeschichte Siebenbürgens, Nagy-Szeben 1857.
- Adolf Schullerus:** Michael Albert. Sein Leben und Wirken. Nagy Szeben 1898.
- G. D. Teutsch:** Geschichte der Siebenbürger Sachsen. I. k. Nagy-Szeben 1899.
- Friedrich Teutsch:** Geschichte der Siebenbürger Sachsen. II. k. Nagy-Szeben 1907.
- „ „** Geschichte der Siebenbürger Sachsen. III. k. Nagy-Szeben 1910.
- „ „** Bilder aus der vaterländischen Geschichte. Nagy-Szeben 1899.
- „ „** Georg Daniel Teutsch. Geschichte seines Lebens. Nagy-Szeben 1909.
- Josef Trausch:** Schriftstellerlexikon oder biographisch-literarische Denkbücher der Siebenbürger Sachsen. 3 k. Brassó 1868—1871. Hozzá: Ergänzungsband von **Friedrich Schuller**. Nagy-Szeben 1902.
- Georg Witkowski:** Die Entwicklung der deutschen Literatur seit 1830 Leipzig. 1912.
- B. L. O. Wolff:** Allgemeine Geschichte des Romans. 1841.
Karl Wenger: Historische Romane deutscher Romantiker. Bern 1905.
- Konstantin von Wurzbach:** Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich 60 k. Bécs 1857—1891.

T a r t a l o m:

	Oldal
Bevezetés	3
I. A regény Németországban és Erdélyben 1848 előtt	5
II. Roth és Marlin föllépése	13
Roth Dániel	13
Marlin József	25
III. Az általános irodalmi állapotok 1848 után és hatásuk Erdélyre	41
IV. Albert, Teutsch és Seivert föllépése	47
Albert Mihály	47
Teutsch Traugott	55
Seivert Gusztáv	60

Forrásgyűjtemény

Algemeines Deutsches
Biographisches Archiv
Archiv des Vereines
für Socialpolitik
Landesanstalt

Tartalom

1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900

1. A Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 1890-1900 között
II. Kötet és Melléklet

Schreyer J.
Friedr. Schuler von
Lilov
Adolf Schallerer
G. O. Trinius
Friedrich Teusch

III. A Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 1901-1900 között
III. Kötet és Melléklet

Georg Wittmann
R. L. O. Wolf
Karl Wenger

IV. A Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 1901-1900 között
IV. Kötet és Melléklet

Konstantin von
Wierzbach

V. A Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 1901-1900 között
V. Kötet és Melléklet